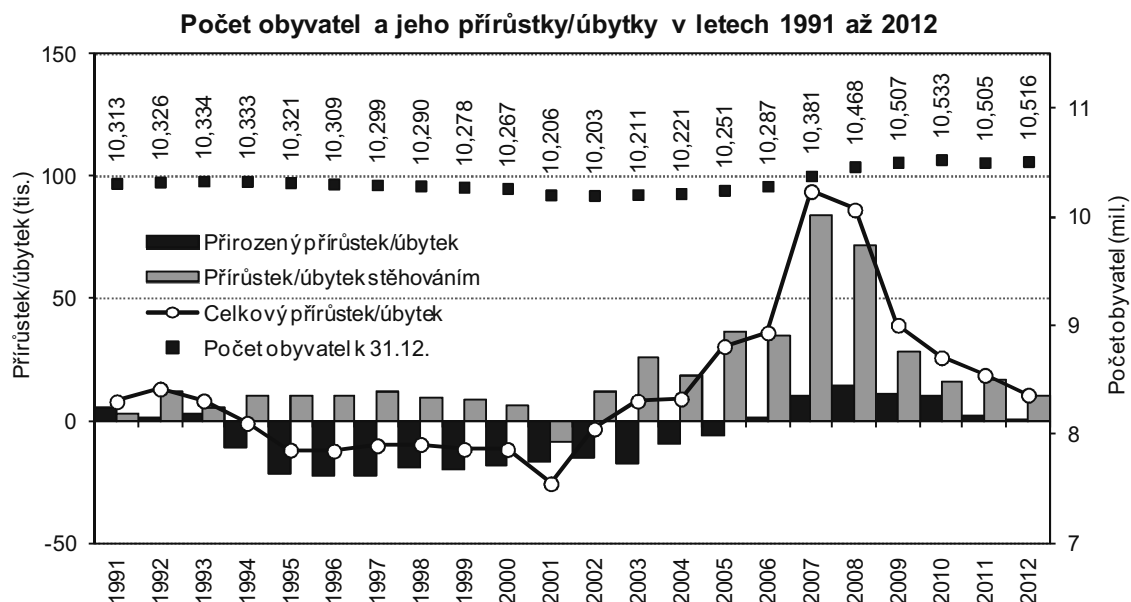

3. POPULAČNÍ VÝVOJ

Celospolečenská změna odstartovaná v listopadu 1989 znamenala i dramatickou změnu reprodukčního chování obyvatelstva České republiky. Politická transformace a s ní spojené ekonomické, sociální a kulturní změny znamenaly otevření nových možností, které začaly „konkurovat“ manželství a rodině. Moderní a snadno dostupné antikoncepční prostředky k tomu přinesly ženám, resp. párům jednoduchou a spolehlivou metodu rození dětí plánovat. Počátek rodinného života začal být navíc více spojován se získáním určité ekonomické úrovně a vyřešením bytové otázky. Do již tak zhoršující se stability manželství zasáhly nové problémy, naopak pozitiva „nové“ doby se odrazila ve zdravotnictví a životním stylu obyvatel, které vedly k výraznému poklesu intenzity úmrtnosti. Česká republika tak v tomto období zažila historicky nejnižší úroveň plodnosti a sňatečnosti, ale také kojenecké úmrtnosti i úmrtnosti celkové. Historicky maximální hodnoty bylo dosaženo i u rozvodovosti. Otevření hranic, rozpad Československa a vstup ČR do Evropské unie proměnily charakter a rozsah mezinárodní migrace, která se stala významnou složkou populačního vývoje České republiky, a Česko se proměnilo v imigrační zemi nejen pro občany Slovenské republiky. V období let 1994-2005 se ale stalo také zemí s úbytkem obyvatel přirozenou měnou, který se zcela jistě vrátí (dle Projekce ČSÚ 2013 hned v roce 2013) a bude již s velkou pravděpodobností trvalou charakteristikou demografického vývoje České republiky. Česká republika bude čelit také výraznému stárnutí obyvatel, kdy by měla být zhruba od druhé poloviny století až jedna třetina obyvatel země starších 65 let.

3.1. Vývoj počtu obyvatel a složení populace podle věku a rodinného stavu

K 26. 3. 2011 bylo sečteno celkem 10 436 560 obyvatel s obvyklým pobytem v České republice. Pro zahrnutí osoby do obvykle bydlícího obyvatelstva bylo rozhodující kritérium 12 měsíců pobytu na území ČR, příp. úmysl dlouhodobého pobytu. Intercenzální demografická statistika, vycházející z výsledku posledního populačního cenzu a údajů o pohybu obyvatelstva, zůstává i po sčítání lidu 2011 založena na trvalém pobytu (u cizinců rovněž na dlouhodobém a přechodném pobytu a povoleném pobytu azylanta). Osob s trvalým pobytem bylo v roce 2011 sečteno 10 490 609, což bylo o 260,5 tisíce více než při sčítání o deset let dříve, ale jen o 188,4 tisíce více než při sčítání 1991, kdy do bydlícího obyvatelstva nebyli ještě zahrnuti cizinci s dlouhodobým pobytem. Od sčítání 2011 do konce roku 2012 se počet obyvatel zvýšil o dalších 25,5 tisíce na 10 516 125.

Po druhé světové válce, resp. od roku 1947, od kterého existuje souvislá časová řada o přírůstcích obyvatelstva přirozenou měnou i stěhováním, populace České republiky rostla až do roku 1993 včetně, a to jak přirozenou měnou, tak až na výjimky z let 1954 a 1967-1970 i migrací.

V letech 1994 až 2002 obyvatel ČR naopak ubývalo a to díky úbytkům přirozenou měnou, v roce 2001 se přirozený úbytek navíc prohloubil o záporné saldo zahraniční migrace. V tomto devítiletém období ztratila

Česká republika v úhrnu přes 96 tisíc obyvatel. Vyšší počty zemřelých nad narozenými trvaly ještě další tři roky, až do roku 2005, saldo migrace však bylo již vyšší a tyto úbytky nejen kompenzovalo, ale České republice obyvatele dokonce přidávalo. Přírůstky obyvatel zahraniční migrací byly pro vývoj počtu obyvatel rozhodující i po roce 2006, kdy byla opět registrována kladná přirozená měna, která byla důsledkem jak vyšších počtů narozených dětí, tak i naopak nižších počtů zemřelých. Celkem v letech populačního růstu 2003 až 2012 přibýlo 359 tisíc obyvatel, z toho zahraniční migrací 342 tisíc, přirozenou měnou pouze necelých 17 tisíc.

Při nepravidelném demografickém vývoji a v době nízké úrovně plodnosti a rostoucí naděje dožití při narození mají větší význam než vývoj samotného počtu obyvatel strukturální změny podle věku. Zatímco nízká plodnost a prodlužující se délka života znamenají vývoj ve směru demografického stárnutí, nepravidelnosti založené minulým vývojem jej dočasně zesilují či zeslabují. Obojí je přesně případ populace České republiky, jejíž věková struktura je velmi nepravidelná a od počátku 90. let minulého století čelí nízké úrovni plodnosti a výrazněji klesající úmrtnosti. Nerovnoměrný populační vývoj byl zejména důsledkem obou světových válek, hospodářské krize ve 30. letech a vývojem porodnosti v dalších desetiletích, který byl ovlivněn především přijetím pronatalitních opatření, legalizací umělých přerušování těhotenství na žádost a změnou politické, ekonomické a sociální situace po roce 1989.

V 90. letech minulého století měl na vývoj věkového složení největší vliv pokles porodnosti v jejich první polovině a následná stagnace počtů narozených. Velikost populace dětí se za celé desetiletí snížila o 545,5 tisíce a jejich podíl z 21,7 % z počátku roku 1990 na 16,6 % ke konci roku 1999. Populace 15-64letých i seniorů ve věku 65 a více let se sice zvyšovala, ale absolutně i relativně méně než byl pokles u dětské složky. Přibývání osob 65letých a starších bylo jen pozvolné (tento věk překračovaly osoby z početně slabých ročníků z 30. let), jejich počet se zvýšil o 126,1 tisíce a podíl této skupiny v populaci narostl do konce století pouze o 1,3 procentního bodu na 13,8 %.

Populační stárnutí bylo tak v 90. letech 20. století způsobeno především úbytkem dětí v populaci. Počet a podíl dětí v obyvatelstvu klesal ještě v první polovině prvního desetiletí nového století, resp. do roku 2007 (relativní zastoupení ještě v roce 2008), a to i přesto, že od roku 2002 se počty narozených částečnou realizací odložených porodů do pozdějšího věku začaly pomalu zvyšovat. Historicky minimální podíl dětí do 15 let věku byl zaznamenán ke konci roku 2008, a sice 14,1 %. Do konce roku 2012 se jejich podíl zvýšil na 14,8 %.

Populace 15-64letých rostla až do roku 2008, od následujícího roku se její absolutní velikost již snižovala, za poslední čtyři roky o 243 tisíc. Tuto věkovou kategorii totiž opustili nejsilnější populační ročníky 1944-1947, které na začátku tohoto věkového intervalu byly nahrazeny početně mnohem slabšími generacemi narozenými okolo poloviny 90. let. Přesunem silných válečných a poválečných ročníků do věku 65 a více let se početní růst seniorské složky obyvatelstva absolutně i relativně značně zrychlil. Na konci roku 2006 se skupina osob 65 a víceletých stala poprvé v historii početnější než skupina dětí do 15 let.

Ukazatele věkového složení* při sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Věková skupina	1991	2001	2011	1991	2001	2011	1991	2001	2011
	celkem			muži			ženy		
Počet obyvatel (tis.)	10 302,2	10 230,1	10 436,6	4 999,9	4 982,1	5 109,8	5 302,3	5 248,0	5 326,8
0-14	2 164,4	1 654,9	1 488,9	1 108,0	849,0	763,9	1 056,4	805,9	725,0
15-64	6 834,5	7 161,2	7 267,2	3 401,0	3 588,0	3 661,8	3 433,5	3 573,2	3 605,4
65+	1 301,9	1 410,6	1 644,8	490,1	543,1	664,1	811,8	867,5	980,7
%									
0-14	21,0	16,2	14,3	22,2	17,0	15,0	19,9	15,4	13,6
15-64	66,3	70,0	69,6	68,0	72,0	71,7	64,8	68,1	67,7
65+	12,6	13,8	15,8	9,8	10,9	13,0	15,3	16,5	18,4
Průměrný věk	36,3	38,8	41,0	34,6	37,1	39,5	38,0	40,3	42,4
Věkový medián	35,4	37,6	39,9	33,7	36,0	38,5	35,4	39,6	41,6
Index stáří	60	85	110	44	64	87	77	108	135

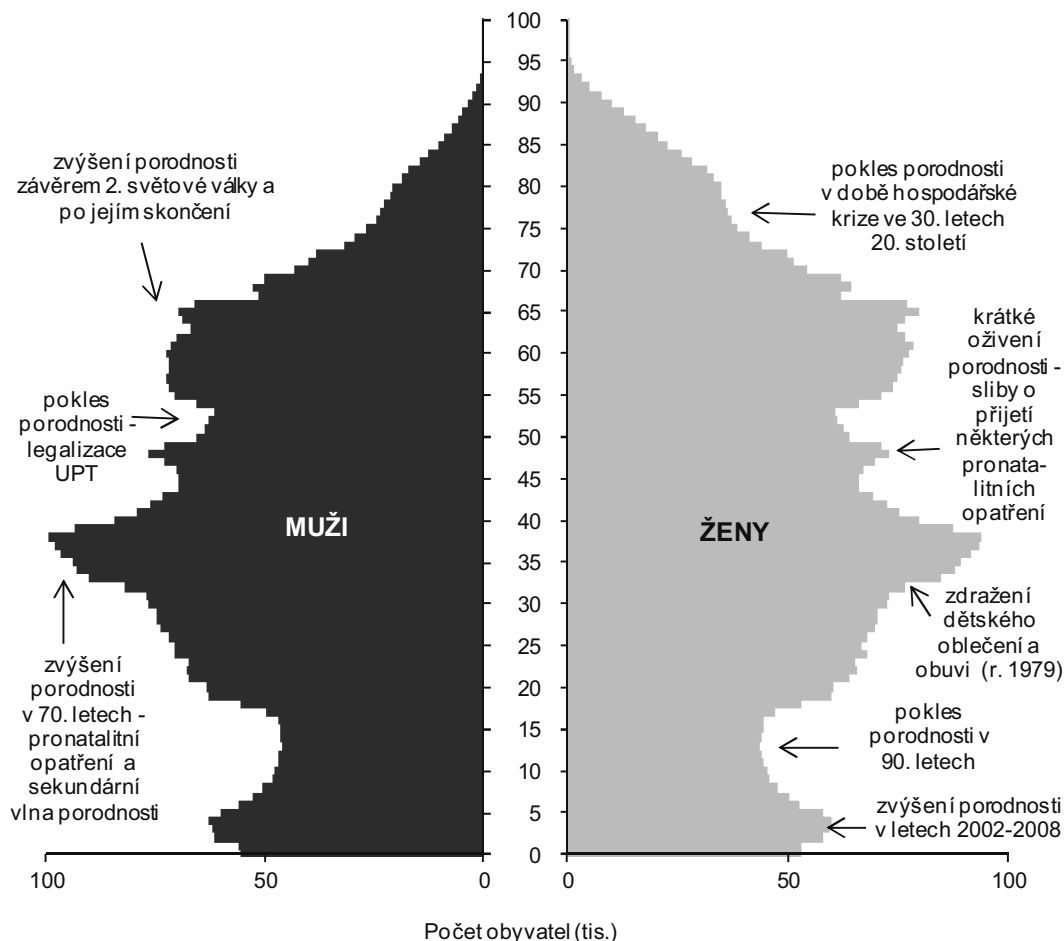
*bez osob s nezjištěným věkem

Obyvatelstvo České republiky tak již stárlo tzv. odshora věkové pyramidy, tedy zvyšováním zastoupení seniorů v populaci. Relaci podílu osob ve věku 65 a více let a 0-14letých dětí (v procentech) udává index stáří. Ten roste od poloviny 80. let, z hodnoty 50 platné ke konci roku 1984 na 100 v roce 2006 a dále na

113 v roce 2012. Stejný byl i vývoj průměrného věku obyvatel, který se za necelé tři desetiletí zvýšil z 35,6 na 41,3 roku.

V celé populaci ČR jsou o něco více zastoupeny ženy (51 %), když vzájemný poměr mužů a žen se podle věku liší. Mezi dětmi jsou více zastoupeni chlapci, kterých se rodí více než dívek a jejich převaha přetrvává dnes zhruba do věku mírně nad 50 let, poté je již více žen, když jejich podíl s věkem vlivem vyšší úmrtnosti mužů narůstá.

Věkové složení obyvatelstva (31. 12. 2012)

Společenské změny, které přinesly události z listopadu 1989, se projeví i ve změně postojů obyvatel k manželství.

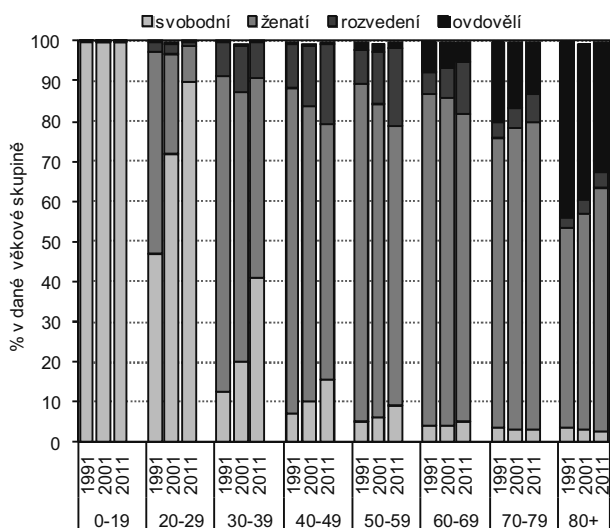
Do manželství vstupuje menší podíl obyvatel než v předchozích desetiletích a uzavírají jej v pozdějším věku. Úbytek sňatků je ale do určité míry kompenzován nesezdanými soužitími, případně oddělenými soužitími. V důsledku snížení úrovně sňatečnosti přibýlo v populaci ČR za posledních dvacet let mladých svobodných mužů a žen, zejména ve věku 25-39 let. Naproti tomu kleslo zastoupení ženatých a vdaných.

Podle výsledků posledního sčítání převaha svobodných mužů nad ženatými končí věkem 33 let, v případě žen věkem 29 let. Při sčítání 2001 to bylo ve věku 27, resp. 25 let a při sčítání 1991 ještě o několik let dříve. U mužů byl v roce 1991 posledním věkem, kdy bylo více svobodných než ženatých věk 23, u žen dokonce 20. Nejvyšší podíl ženatých/vdaných ze všech kategorií rodinného stavu se udržuje až do vysokého věku, v roce posledního sčítání to bylo u žen do věku 72 let, u mužů díky nižší úmrtnosti žen dokonce až do věku 88 let. Poté jsou již početnější vdovci. Vlivem poklesu úmrtnosti je věk, od kterého jsou nejpočetnější skupinou vdovci, dnes vyšší než tomu bylo o dvě i jedno desetiletí dříve.

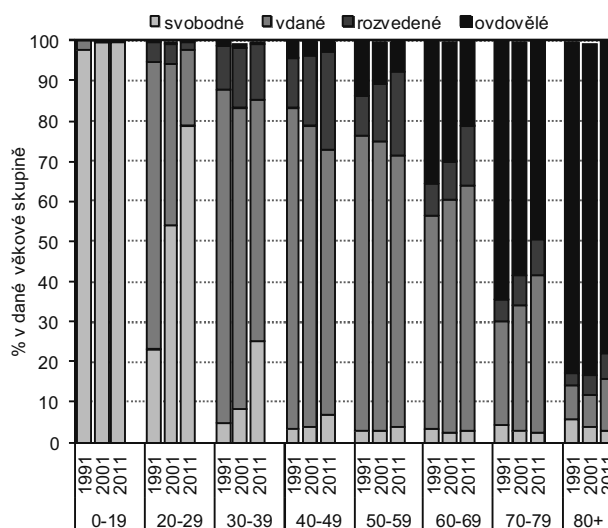
Další růst úrovně rozvodovosti a snížení zájmu o uzavírání dalšího manželství se projevil v nárůstu podílu rozvedených osob v populaci České republiky. Jejich zastoupení v populaci osob 15 a víceletých se mezi sčítáními z let 1991 a 2011 zvýšilo ze 7 na 12 %. Lze ale předpokládat, že část z nich žije v novém, (nesezdaném) partnerství, což potvrzuje nárůst tzv. faktických manželství (zjišťovaných při sčítáních lidu; v roce 2011 se shodným obvyklým pobytem obou partnerů, při předchozích sčítáních s trvalým pobytem), kdy jeden z partnerů byl s rodinným stavem „rozvedený“.

Sčítání lidu 2011 prokázalo také zvýšení počtu těchto soužití u svobodných osob, a to dokonce výraznější než u rozvedených (nejvíce se však zvýšil počet faktických manželství ženatých/vdaných) a soužití svobodné osoby ve faktickém manželství se stalo dokonce četnější než osoby rozvedené. Úplně nejčetnější bylo pak soužití dvou svobodných osob, zatímco při předchozích sčítáních to byla domácnost muže a ženy s rozvedeným nebo ovdovělým stavem obou.

Struktura mužů podle věku a rodinného stavu (%) při sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Struktura žen podle věku a rodinného stavu (%) při sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Na rozdíl od populace svobodných je v případě rozvedených osob jejich podíl mírně vyšší mezi ženami. K datu sčítání 2011 bylo mezi 15 a víceletými muži rozvedených celkem 11 %, mezi ženami 13 %, což je dáno tím, že ženy po rozvodu uzavírají nový sňatek o něco méně často než muži.

Nejvyšší zastoupení rozvedených je u obou pohlaví shodně ve věkové kategorii 40-49letých (20 % mužů a 25 % žen), s věkem, jak přibývá ovdovělých, se jejich podíl snižuje. Nejméně výrazně se za poslední dvě desetiletí změnil podíl ovdovělých, který se u mužů mezi sčítáními 1991, 2001 a 2011 snížil z 3,3 % na 3,0 % a dále na 2,9 %, u žen klesl z 16,4 % v roce 1991 na 14,9 % o deset let později a za dalších deset let na 13,8 %.

Struktura obyvatelstva ve věku 15 a více let podle rodinného stavu* při sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Rodinný stav	Celkem			Muži			Ženy		
	1991	2001	2011	1991	2001	2011	1991	2001	2011
Počet osob (tis.)									
Svobodní	1 641	2 178	2 655	973	1 258	1 513	668	920	1 142
Ženatí/Vdané	5 093	4 743	4 406	2 544	2 370	2 210	2 549	2 373	2 196
Rozvedení	571	811	1 071	241	352	465	330	459	606
Ovdovělí	822	784	760	127	122	126	695	662	634
Nezjištěn	9	55	18	6	29	11	3	26	7
%									
Svobodní	20,2	25,4	29,8	25,0	30,5	35,0	15,7	20,7	24,9
Ženatí/Vdané	62,6	55,3	49,4	65,4	57,4	51,1	60,0	53,4	47,9
Rozvedení	7,0	9,5	12,0	6,2	8,5	10,8	7,8	10,3	13,2
Ovdovělí	10,1	9,2	8,5	3,3	3,0	2,9	16,4	14,9	13,8
Nezjištěn	0,1	0,6	0,2	0,1	0,7	0,2	0,1	0,6	0,2

*bez osob s nezjištěným věkem a registrovaných partnerství

3.2. Sňatečnost

Až do konce 80. let minulého století byla úroveň sňatečnosti v České republice vysoká. Do manželství vstupovalo 90-95 % mužů a 95-97 % žen, kteří sňatek uzavírali převážně ve velmi nízkém věku. Průměrný věk svobodných nevěst se pohyboval mezi 21-22 roky, svobodných ženichů mezi 24-25 roky. Oběma ukazateli se Česká republika řadila na přední místa v Evropě. Po roce 1989 se situace začala měnit, a to poměrně zásadním způsobem. Výrazně se snížila celková intenzita sňatečnosti, lidé žijí častěji v neformálních soužitích a uzavření prvního manželství (a založení rodiny) se posouvá do pozdějšího věku. Pokles úrovně sňatečnosti a posun její nejvyšší úrovně do vyššího věku má nicméně negativní vliv na reprodukci. Vdané ženy mají totiž plodnost obecně vyšší. Dalším důsledkem je růst podílu dětí rodících se mimo manželství.

Zatímco do začátku devadesátých let minulého století byly roční počty sňatků ovlivněny zejména velikostí sňatkuschného obyvatelstva a některými opatřeními rodinné politiky, jakými byly např. zrušení podpory při sňatku od ledna 1957 ve výši 1 000 Kč či zavedení novomanželských půjček v roce 1973, resp. jejich zrušení od 1. 1. 1991, v první polovině 90. let roční počty sňatků vlivem poklesu zájmu o vstup do manželství rychle klesaly. Ve druhé polovině 90. let pak kolísaly kolem hodnoty 55 tisíc, později se ještě dále mírně snížily, a to i přesto, že do věku vysoké sňatečnosti se dostali mladí lidé ze silných populačních ročníků 70. let.

V letech 2011-2012 bylo uzavřeno ročně již jen 45 tisíc nových manželství. K poslednímu většímu výkyvu ve směru zvýšení (na 57 tisíc) došlo v roce 2007 a to v důsledku mimořádně vysokého počtu uzavřených manželství 7. 7. 2007 (4 tisíce). Toto datum se třemi sedmičkami navíc připadlo na sobotu, na den, který je pro uzavírání sňatků nejpreferovanější.

Pro sňatečnost v České republice je stále typická relativně silná homogamie. Z přibližně osmdesáti procent převažují sňatky mužů a žen stejného rodinného stavu, nadpoloviční většina uzavíraných svazků je mezi mužem a ženou stejného stupně vzdělání, průměrný věkový rozdíl snoubenců není příliš velký a v čase se příliš nemění (udržuje se okolo tří let). Také bydliště muže a ženy nejsou (před uzavřením manželství) od sebe příliš vzdálená, většinu tvoří sňatky muže a ženy s bydlištěm ve stejném okrese.

Sňatky a sňatečnost v letech 1991 až 2012

Rok	Sňatky	1. sňatky (%)		Prvosňatečnost* (%)		Průměrný věk při 1. sňatku		Sňatečnost rozvedených (%)	
		muž	žena	muži	ženy	muži	ženy	muž	žena
1991	71 973	77,1	77,5	84,4	91,2	24,7	22,3	51,2	51,2
1995	54 956	75,5	75,8	73,2	79,9	26,7	24,6	42,1	41,6
2001	52 374	74,2	74,9	66,0	72,5	29,3	26,9	43,2	41,8
2002	52 732	74,0	74,6	66,2	72,4	29,7	27,3	43,4	42,2
2003	48 943	73,6	74,3	62,5	68,7	30,3	27,7	40,4	39,1
2004	51 447	73,7	74,1	63,6	69,8	30,5	28,0	41,8	40,8
2005	51 829	74,0	74,5	62,8	69,1	30,8	28,1	41,7	40,7
2006	52 860	74,1	74,9	62,9	69,7	31,0	28,4	42,5	40,9
2007	57 157	73,0	73,5	64,5	71,1	31,2	28,6	47,9	46,6
2008	52 457	72,5	72,7	59,6	66,1	31,4	28,8	44,5	44,0
2009	47 862	72,8	73,6	56,1	62,7	32,0	29,2	40,4	38,9
2010	46 746	73,6	74,3	54,9	61,6	32,2	29,4	38,4	37,2
2011	45 137	73,9	74,1	53,5	61,0	32,2	29,6	36,9	36,6
2012	45 206	74,8	75,6	53,2	60,6	32,3	29,6	36,4	34,9

*Podíl osob, které před dovršením věku 50 let uzavřou alespoň jeden sňatek (údaj z tabulek sňatečnosti svobodných).

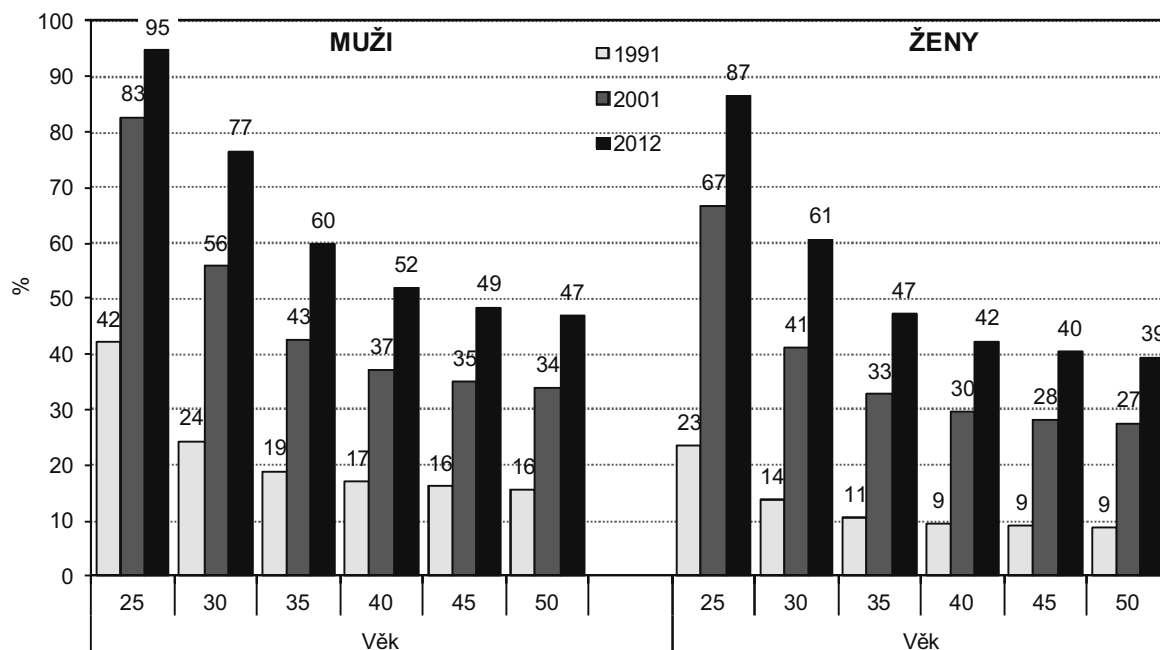
Hlavní příčinou výrazného poklesu úrovně sňatečnosti v České republice od devadesátých let minulého století bylo snížení celkové intenzity sňatečnosti svobodných.

Podíl mužů a žen uzavírajících svůj první sňatek do věku 50 let (tzv. prvosňatečnost) se zmenšil o více než třetinu a při zachování současné úrovně sňatečnosti svobodných by tak do věku 50 let uzavřelo alespoň jeden sňatek pouze 53 % mužů a 61 % žen, zatímco na počátku 90. let to bylo 85, resp. 92 %²⁰.

V důsledku posunu uzavírání manželství do pozdějšího věku nejvíce poklesla sňatečnost ve věku do 25 let. Od druhé poloviny devadesátých let se sice mírně zvyšovala sňatečnost mužů starších třicet let a žen již od věku těsně před třicítkou, snížení v mladším věku to ale nevyrovnalo. Po roce 2007 se navíc sňatečnost starších v celkovém trendu opět snižovala, popř. stagnovala. Kromě toho, že se věk maximální sňatečnosti svobodných přesunul do vyššího věku, a to z 19-21 let u žen a 22-24 roků u mužů v roce 1991 na 27-29, resp. 29-31 let v roce 2012, výrazně poklesly i samotné hodnoty nejvyšší sňatečnosti vyjádřené pravděpodobností uzavření sňatku (na méně než 40 % hodnot z roku 1991).

Tyto změny ve vývoji sňatečnosti svobodných podle věku se projeví výrazným, pravidelným a nepřetržitým růstem průměrného věku při vstupu do prvního manželství, který se v případě mužů mezi roky 1991 a 2012 zvýšil o 7,6 roku na 32,3, u žen o 7,3 roku na 29,6 roku.

Podíly svobodných podle věku (%) v letech 1991, 2001 a 2012
(z tabulek sňatečnosti)

Zastoupení prvních sňatků mužů a žen se v čase o něco snížilo (v posledních čtyřech letech ale zase rostlo), zvýšil se tak podíl druhých a dalších sňatků a tudíž i význam opakované sňatečnosti na celkové úrovni sňatečnosti. Nicméně i úroveň sňatečnosti rozvedených se po roce 1989 snížila. Zřetelně klesající trend měla v první polovině 90. let, v dalších letech její intenzita spíše stagnovala, resp. se ještě lehce snížila (výraznější výkyv ve smyslu zvýšení nastal v roce 1997 a 2007).

Před 20 lety další sňatek uzavírala více než polovina rozvedených mužů a žen, v letech 2010-2012 to nebylo ani čtyřicet procent.

Úroveň sňatečnosti rozvedených se snížila i přes zvyšující se podíl těchto osob v populaci. Neznamena to ale, že všichni tito lidé nežijí v partnerských soužitích. Nesezdaná soužití jsou právě v této kategorii častá (podle sčítání 1991 a 2001 dokonce nejčastější) a výsledky posledních tří sčítání ukázaly v mezidobí jejich nárůst.

Intenzita opakovaného vstupu do manželství je mírně vyšší u mužů, u obou pohlaví ale platí, že její úroveň klesá s prodlužující se dobou od rozvodu, i když na začátku druhé dekády 21. století už ne tak rychle jako dříve, neboť nejvíce se snížila právě úroveň sňatečnosti rozvedených krátce od rozvodu. Naopak opakovaná sňatečnost po pěti a více letech od rozvodu se dále mírně zvýšila. Prodlužoval se tak průměrný interval mezi rozvodem a dalším sňatkem, který je již okolo 8 let, což je přibližně o 3,5 roku více než na počátku 90. let.

²⁰ Údaj z roku 1992, neboť výše sňatečnosti v roce 1991 byla ovlivněna jejím vzestupem v roce 1990 v souvislosti s ohlášeným zrušením výhodných novomanželských půjček od ledna 1991 a tím „uspíšením“ některých sňatků.

3.3. Rozvodovost

Na rozdíl od většiny ostatních demografických procesů se intenzita rozvodovosti v České republice výrazněji neměnila až v posledních dvou dekádách, ale vlivem postupných úprav rozvodové legislativy ve směru liberalizace (např. zrušení principu viny při rozvodu novým Zákonem o rodině č. 94/1963 Sb., či zrušení předběžného řízení o smíření manželů novelou Občanského soudního řádu č. 49/1975 Sb.) sekularizace společnosti, tolerance k rozvodům, vysoké sňatečnosti v nízkém věku, častých sňatků "vynucených" těhotenstvím partnerky aj., se úroveň rozvodovosti postupně zvyšovala již v průběhu předchozích desetiletí. Zatímco v první polovině padesátých let dvacátého století končila rozvodem desetina manželství, v roce 1975 byla poprvé překonána hranice třiceti procent, do přelomu osmdesátých a devadesátých let se zvýšila na 37 % a za dalších patnáct let se její úroveň vyšplhala na 49 % dosažených v roce 2004. Po roce 2005 úroveň rozvodovosti v celkovém trendu již stagnuje, od maxima v roce 2010 (50 % manželství končících rozvodem) dokonce poklesla zpět na úroveň z počátku nového tisíciletí (okolo 45 %).

Zhruba od poloviny osmdesátých let minulého století se v České republice ročně rozvádí okolo 30 tisíc manželství, když v posledních dvou letech (2011-2012) o něco méně, jako důsledek poklesu intenzity rozvodovosti a nižších počtů uzavřených manželství v předchozích letech, která se na začátku druhého desetiletí nejvíce rozváděla. K výraznějšímu výkyvu došlo v roce 1999, kdy bylo registrováno 24 tisíc rozvodů. Důvodem byla novelizace zákona o rodině (č. 91/1998 Sb., s platností od srpna 1998), v jejímž rámci se upravily i podmínky rozvodu. Vliv legislativní úpravy se projevil pouze v dočasném poklesu charakteristik rozvodovosti, hned v následujícím roce se počet rozvodů prakticky vrátil na původní úroveň. Jednalo se tedy spíše o pozdržení rozvodů v důsledku zkomplikování a prodloužení doby vyřízení již podaných žádostí, zejména v případě rozvodů manželství s nezletilými dětmi (snížení počtu rozvodů v roce 1999, bylo způsobeno zejména poklesem rozvodů manželství s nezletilými dětmi).

Rozvody a rozvodovost v letech 1991 až 2012

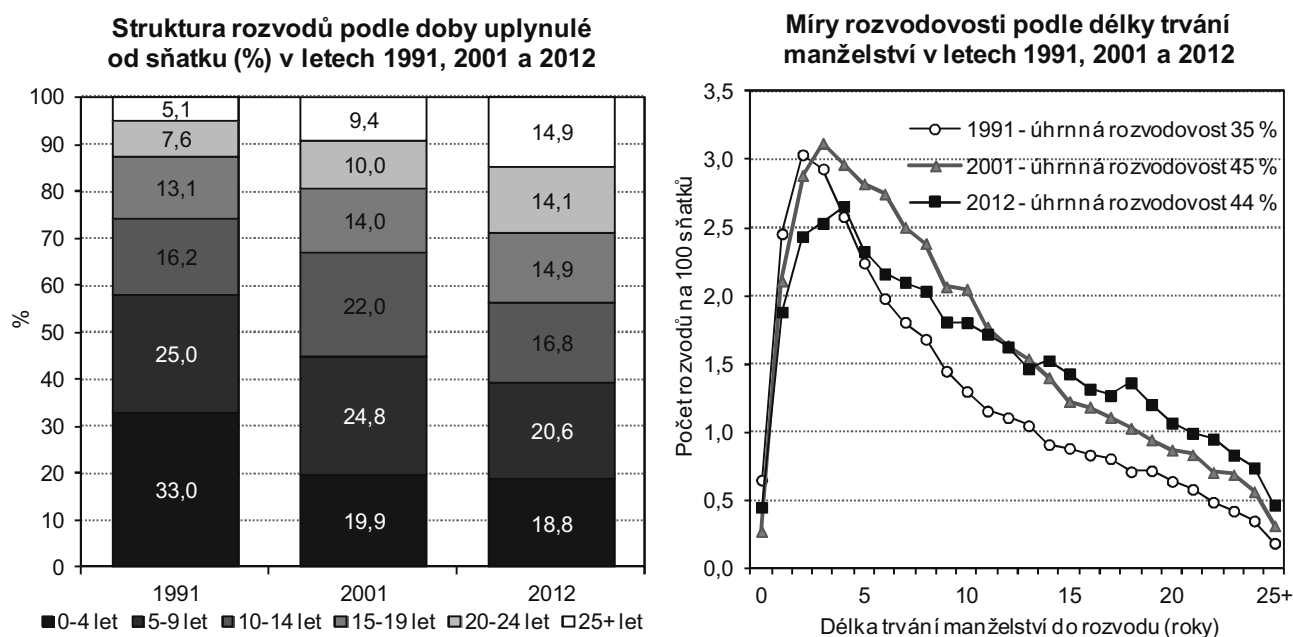
Rok	Počet rozvodů	Úhrnná rozvodovost (%)	Průměrná délka trvání rozvedených manželství (roky)	Podíl rozvodů na návrh ženy (%)	Podíl opakovaných rozvodů (%)		Rozvody s nezletilými dětmi	
					na straně muže	na straně ženy	podíl ze všech rozvedených manželství (%)	průměrný počet nezletilých dětí
1991	29 366	34,8	10,1	64,6	18,2	19,1	71,7	1,68
1995	31 135	38,4	10,5	67,1	18,3	18,1	71,0	1,72
2001	31 586	44,7	11,3	67,2	19,4	18,5	65,1	1,48
2002	31 758	45,7	11,5	66,6	19,5	18,6	64,3	1,48
2003	32 824	48,0	11,8	66,2	19,1	19,0	63,1	1,49
2004	33 060	49,3	11,9	66,9	19,5	19,0	62,9	1,49
2005	31 288	47,3	12,2	66,4	19,9	19,1	61,4	1,50
2006	31 415	48,7	12,0	66,7	20,0	19,2	60,5	1,48
2007	31 129	48,7	12,3	66,0	20,0	19,4	59,1	1,50
2008	31 300	49,6	12,3	65,0	19,3	18,9	58,1	1,49
2009	29 133	46,8	12,5	64,7	19,4	19,0	57,8	1,49
2010	30 783	50,0	12,7	65,4	19,5	18,8	57,3	1,50
2011	28 113	46,2	12,9	64,6	19,4	19,1	56,3	1,50
2012	26 402	44,5	12,8	64,4	19,4	19,1	57,5	1,51

Navrhovatelé rozvodu jsou z většiny, resp. zhruba ze dvou třetin, ženy. V období 1991-2012 se podíl návrhů na rozvod podaný ženou pohyboval mezi 64 % (v roce 2012) a 69 % (v roce 1998). Dlouhodobě stabilní je také struktura rozvodů podle pořadí. O první rozvod muže či ženy se v posledních dvaceti letech jednalo v 81 % případech, druhé rozvody tvořily 17 % úhrnu, třetí a další zbývající 2 %. Toto složení je stejné pro muže i ženy, nicméně diferencuje se podle úrovně vzdělání rozvádějících se osob. Mezi muži i ženami se základním vzděláním se vyskytuje vyšší podíl těch, kteří se rozvedli více než jednou, u žen platí významnější

závislost nižšího podílu opakovaných rozvodů s rostoucí vzdělaností v celém vzdělanostním spektru (u mužů je tato korelace slabší). Podíl rozvodů manželství s nezletilými dětmi se od druhé poloviny 90. let v souvislosti s poklesem plodnosti a nárůstem rozvodů déletrvajících manželství snižoval (72 % v roce 1991, 58 % v roce 2012), i když mezi roky 2011 a 2012 mírně vzrostl. V průběhu sledovaných let 1991-2012 se ročně rozvodem rozpadalo 14-21 tisíc rodin s dětmi. Průměrný počet nezletilých dětí v rozvádějících se manželstvích s dětmi se po roce 2000 ustálil na 1,5.

Od počátku devadesátých let 20. století se začala výrazněji měnit struktura rozvodů podle doby uplynulé od sňatku. Postupně se snižoval podíl rozvodů do deseti let od uzavření manželství, zejména pak rozvodů do pěti let od sňatku, jejichž podíl se mezi roky 1991 a 2012 snížil o více jak čtyřicet procent.

Mezi déletrvajících manželstvími se nejvýrazněji zvýšilo zastoupení rozvodů manželství, která trvala do svého zániku rozvodem 25 a více let, kdy se jejich podíl zvýšil téměř na trojnásobek. Podíly rozvodů sezdaných párů ukončených rozvodem v intervalu okolo průměrné délky trvání manželství měly v čase vývoj nerovnoměrný, nicméně hodnoty podílů na počátku a na konci hodnoceného období se příliš neliší. Popsané změny ve struktuře rozvodů podle doby uplynulé od sňatku jsou výsledkem změn v úrovni rozvodovosti podle této časové proměnné.

Rostla zejména rozvodovost po deseti letech od uzavření manželství, která navíc stála za vzestupem celkové úrovně rozvodovosti v České republice v uplynulých dvou desetiletích, zatímco intenzita rozvodovosti ve velmi krátké době od sňatku (do tří dokončených let) se snížila. Oproti situaci z počátku 21. století byla v roce 2012 při stejné výši celkové rozvodovosti nižší hladina rozvodovosti až do třinácti let uplynulých od vstupu do manželství. I přes tyto strukturální změny rozvodovosti zůstává stále nejvyšší intenzita rozvodovosti relativně brzy od sňatku, v intervalu od dvou do pěti dokončených let trvání manželského svazku. V této době rozvodem končí v průměru 2,5 ze 100 původních sňatků. Počátkem 90. let minulého století se maximální rozvodovost vyskytovala ve druhém a třetím dokončeném roce, kdy se rozváděly 3 % sezdaných párů.

Vzhledem k poklesu počtů osob vstupujících do manželství a rozšiřování nesezdaných (popř. jiných forem) soužití se může jevit intenzita rozvodovosti postupně jako méně důležitá, nicméně úroveň rozpadu nesezdaných párů bude pravděpodobně ještě vyšší.

3.4. Porodnost

Porodnost byla jednou ze složek reprodukčního chování populace České republiky, které se v reakci na změnu vnějších ekonomických a sociálních podmínek po roce 1989 proměnily nejvýrazněji. Ke změně došlo nejen z hlediska její celkové úrovně, ale i jejích struktur.

Vývoj v posledních dvou dekádách lze rozdělit do čtyř etap.

- První etapou je období let 1991-1996, kdy došlo ke značnému poklesu počtu narozených dětí a úrodně plodnosti. Roční počty živě narozených dětí se snížily ze 129 tisíc na 91 tisíc a průměrný počet dětí připadajících na jednu ženu reprodukčního věku klesl z 1,86 na 1,19 dítěte.
- Druhé období, 1997-2001, lze charakterizovat stabilizací, resp. mírným prohloubením poklesu. V roce 1999 dosáhla výše plodnosti nejnižší úrovně v celém období statistického sledování (úhrnná plodnost na úrovni 1,13 dítěte).
- Ve třetí etapě, v letech 2002-2010 se počty živě narozených dětí i úhrnná plodnost pomalu zvyšovaly, věku nejvyšší plodnosti dosáhly ženy nejsilnějších ročníků ze 70. let. Nejčetnějším populačním ročníkem narozených byl rok 2008, kdy se živě narodilo téměř 120 tisíc dětí.
- Ve čtvrtém období vymezeném roky 2011 a 2012 se celková úroveň plodnosti stabilizovala na úrovni mírně pod 1,5 dítěte připadajícího na jednu ženu, avšak ve srovnání s předchozím obdobím s nižšími počty narozených dětí (necelých 109 tisíc v obou letech), neboť ve věku nejvyšší plodnosti byly méně početné generace žen.

V průběhu všech období probíhal posun věku zakládání rodiny do pozdějšího věku a vzestup podílu dětí rodičů se mimo manželství.

Počty narozených dětí v letech 1991 až 2012

Rok	Narození		Živě narození					
	živě	mrtvě	v manželství	mimo manželství	mimo manželství (%)	1. pořadí	2. pořadí	3. a vyšší pořadí
1991	129 354	496	116 651	12 703	9,8	64 762	45 916	18 676
1995	96 097	300	81 150	14 947	15,6	44 522	37 026	14 549
2001	90 715	263	69 439	21 276	23,5	43 337	34 216	13 162
2002	92 786	261	69 327	23 459	25,3	44 745	34 447	13 594
2003	93 685	272	66 972	26 713	28,5	45 363	34 823	13 499
2004	97 664	265	67 825	29 839	30,6	48 066	35 669	13 929
2005	102 211	287	69 802	32 409	31,7	49 930	37 993	14 288
2006	105 831	299	70 572	35 259	33,3	51 823	39 038	14 970
2007	114 632	315	75 095	39 537	34,5	54 050	43 400	17 182
2008	119 570	272	76 113	43 457	36,3	56 941	45 291	17 338
2009	118 348	319	72 394	45 954	38,8	56 039	45 206	17 103
2010	117 153	293	69 989	47 164	40,3	54 331	45 514	17 308
2011	108 673	317	63 252	45 421	41,8	50 989	42 156	15 528
2012	108 576	*379	61 488	47 088	43,4	51 476	41 826	15 274

*Od 1. 4. 2012 vstoupila zákonem č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách, v platnost nová definice potratu, která následně ovlivnila i počty mrtvě narozených dětí.

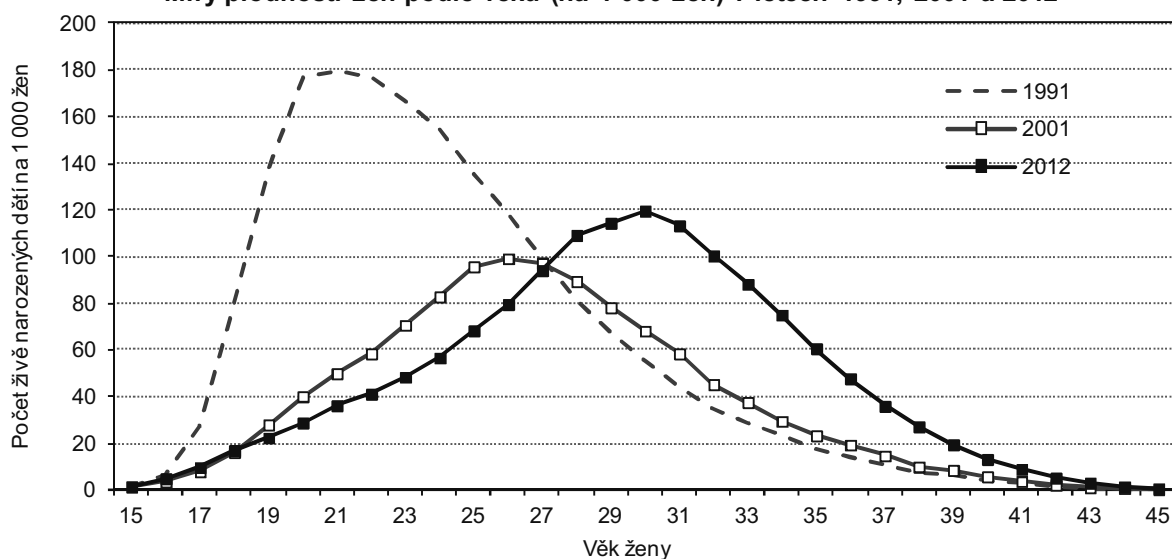
Jednou ze zásadních strukturálních proměn plodnosti žen v České republice po roce 1989 je celkový posun rození dětí do vyššího věku. Plodnost mladých žen se výrazně snížila, plodnost žen starších naopak narostla. Reprodukční chování populace se v tomto ohledu rychle přiblížilo západoevropskému modelu. Nositeli této změny byli mladí lidé narození v 70. letech, zejména generace narozených v roce 1974 a později. Průměrný věk matek při narození dítěte se od roku 1991 do roku 2012 zvýšil v úhrnu o 5 let, průměrný věk matky na počátku reprodukce, tj. při narození 1. dítěte, dokonce o 5,5 roku.

V posledních pěti letech byl růst průměrného věku žen při porodu již pomalejší. Výrazné snížení plodnosti žen ve věku do 25 let zároveň stálo za mimořádným poklesem celkové úrovně plodnosti v ČR v 90. letech 20. století. Plodnost žen starších se sice zvýšila, avšak o vyrovnání úbytku v mladších věkových kategoriích se nejednalo ani zdaleka. Věkově specifické míry plodnosti v letech 2011-2012 navíc ukazují na zastavení vzestupu plodnosti 30-39letých žen, plodnost žen 25-29 přestala růst, resp. se dokonce snížila, ještě o dva roky dříve.

Míry plodnosti a reprodukce v letech 1991 až 2012

Rok	Míry plodnosti podle věku (na 1 000 žen)						Úhrnná plodnost	Průměrný věk žen		Čistá míra reprodukce
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-49		při narození dítěte	při narození 1. dítěte	
1991	46,7	171,3	101,1	36,5	11,1	1,0	1,86	24,7	22,4	0,89
1995	24,9	102,3	81,4	35,2	10,6	0,9	1,28	25,8	23,3	0,61
2001	11,5	61,4	92,4	48,3	15,3	1,2	1,15	27,5	25,3	0,55
2002	11,6	58,3	93,8	52,9	16,9	1,3	1,17	27,8	25,6	0,56
2003	11,5	53,8	94,5	57,4	17,6	1,5	1,18	28,1	25,9	0,57
2004	11,3	50,7	97,5	64,5	20,2	1,7	1,23	28,3	26,3	0,59
2005	10,9	48,7	100,9	72,1	22,8	1,9	1,28	28,6	26,6	0,62
2006	11,0	46,8	101,4	79,1	25,9	2,2	1,33	28,9	26,9	0,64
2007	11,2	48,0	105,8	89,8	30,6	2,5	1,44	29,1	27,1	0,70
2008	11,5	47,9	106,0	96,3	34,5	2,8	1,50	29,3	27,3	0,72
2009	11,8	46,8	102,8	97,1	36,2	3,0	1,49	29,4	27,4	0,73
2010	11,5	45,7	99,7	99,0	38,4	3,1	1,49	29,6	27,6	0,72
2011	11,3	42,4	93,6	95,7	37,2	3,2	1,43	29,7	27,8	0,69
2012	12,0	42,5	93,4	98,1	38,4	3,5	1,45	29,8	27,9	0,70

Míry plodnosti žen podle věku (na 1 000 žen) v letech 1991, 2001 a 2012

Manželská a mimomanželská porodnost

Další významnou strukturální proměnou porodnosti od konce 80. let je změna ve složení narozených dětí podle rodinného stavu matky. Celkový podíl dětí narozených nevdaným ženám se zvyšuje nepřetržitě od roku 1988 a do roku 2012 se zvýšil z 8 % v roce 1988 (10,0 tisíce dětí) na 43 % (47,1 tisíce dětí). Za nárůstem počtu a podílu dětí rozených mimo manželství stál především vzestup počtu prvních dětí narozených nevdaným ženám. Zvyšovaly se ale i počty mimomanželsky narozených dětí vyššího pořadí (kompletní výjimkou byl rok 2011, kdy došlo k meziročnímu snížení počtu dětí narozených mimo manželství prvního, druhého, třetího i čtvrtého a vyššího pořadí).

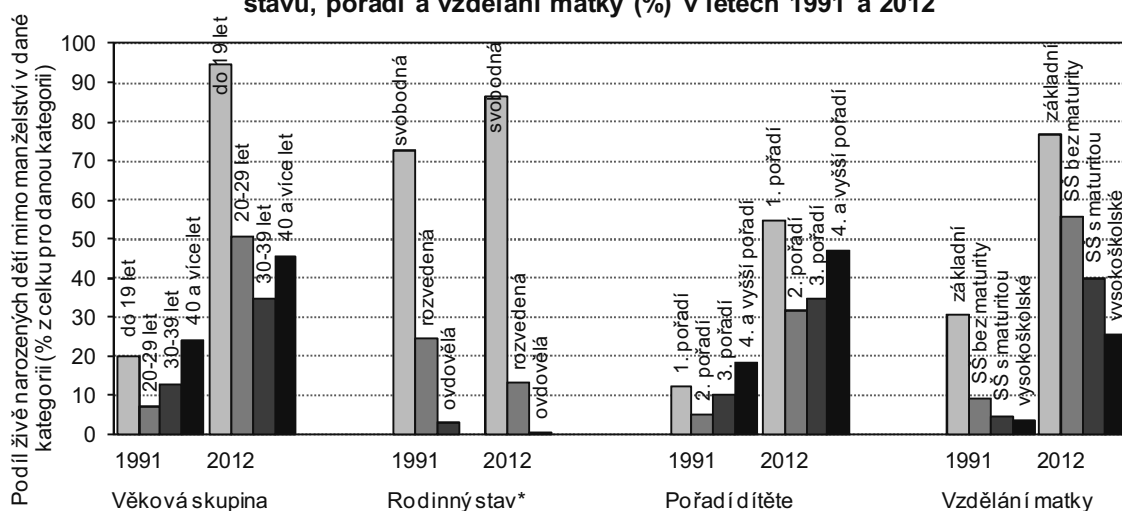
Naprostá většina dětí narozených mimo manželství se rodí svobodným ženám. Jejich podíl se v čase zvyšoval, v neprospěch žen rozvedených. V roce 2012 mělo 86 % dětí narozených mimo manželství matku svobodnou a rozvedenou 14 %, v roce 1991 to bylo 73 %, resp. 25 %. U svobodných se jedná zejména o velmi mladé matky, u rozvedených jde hlavně o ženy ve věku nad 30 let rodící děti vyšších pořadí, pravděpodobně v novém partnerském svazku.

Zajímavá je struktura dětí narozených mimo manželství podle vzdělání ženy. Nejnižší podíl dětí narozených neprovdaným ženám se vyskytuje mezi vysokoškolsky vzdělanými ženami, naopak nejvyšší mezi ženami se základním vzděláním.

Nepřímá závislost mezi úrovní dosaženého vzdělání a podílu dětí narozených mimo manželství platí v celém vzdělanostním spektru. Na první pohled by se z toho dalo usuzovat na nejtradičnější způsob chování u vysokoškolsky vzdělaných žen, nicméně je však třeba brát v úvahu další okolnosti, zejména ekonomického charakteru, které spoluvytváří "výhodnost/nevýhodnost" narození dítěte nesezdaným rodičům. U žen s nejnižším vzděláním lze ale předpokládat vyšší podíl matek samoživitelek.

Podíl dětí rodičích se mimo manželství se zvýšil u žen všech vzdělanostních úrovní, relativně nejméně (ale z vysoké výchozí hodnoty) u žen se základním vzděláním, kdy se mezi roky 1991 a 2012 jednalo o 2,5násobné zvýšení podílu mimomanželsky narozených ze všech dětí narozených ženám daného vzdělání, zatímco navýšení u ostatních kategorií bylo výrazně vyšší: téměř 9násobné pro ženy se středoškolským vzděláním s maturitou, 7násobné u vysokoškolsky vzdělaných žen a 6násobné u žen se středním vzděláním bez maturity. Nestejným vývojem se tato diference v reprodukčním chování žen značně snížila, byla však vyvolaná obecnou změnou společenského vnímání narození dítěte mimo manželství, která se projevila i v celkovém vzestupu počtu a podílu dětí rodičích se neprovdaným ženám.

Struktura dětí narozených mimo manželství podle věku, rodinného stavu, pořadí a vzdělání matky (%) v letech 1991 a 2012

*Struktura podle rodinného stavu představuje rozložení dětí narozených mimo manželství mezi ženy jednotlivých rodinných stavů.

Z dat běžné demografické statistiky však není zjištěné, jaký podíl mimomanželské plodnosti je zastoupen ženami bez partnera a jaký podíl je realizován v nesezdaných soužitích, tj. jaká část dětí narozených neprovdaným matkám je přiváděna do úplných rodin, a jaký podíl připadá na osamělé matky. Propojením údajů o matkách rodičích dětí mimo manželství s daty o nevěstách uzavírajících sňatek lze zjistit, resp. odhadnout, jaká část žen přivede nejdříve na svět dítě a až následně vstoupí do manželství. Pro narozené v posledních několika letech lze tento podíl odhadovat na 25-30 %. K uzavření manželství po narození dítěte dochází nejčastěji následující kalendářní rok.

Oslabení vazby sňatek – narození dítěte a její proměnu lze dokumentovat i pomocí ukazatele procentního zastoupení předmanželských koncepcí, vyjadřujícího podíl prvních dětí narozených v nynějším manželství do 8 měsíců od sňatku. Zatímco do začátku 90. let minulého století sňatku často předcházelo otěhotnění partnerky, snadno dostupná spolehlivá antikoncepce a změna postojů mladých generací tuto situaci měnila. Důvody uzavírání/neuzavírání manželství jsou dnes více rozmanité a liší se u jednotlivých skupin populace.

Na přelomu 80. a 90. let bylo více než 50 % prvních dětí narozených v nynějším manželství počato před sňatkem, aktuální údaje za rok 2012 ukazují na pokles až na 26 %. Struktura narozených dětí podle doby uplynulé od sňatku rodičů se celkově posunula ve směru snížení koncentrace rození dětí do jednoho roku od uzavření sňatku. Na počátku 90. let minulého století se před uplynutím jednoho roku od svatby narodilo více než 65 % prvních dětí, v roce 2012 již jen 37 %, ve druhém roce trvání manželství 20, resp. 25 %, ve třetím 7, resp. 14 %.

I přes značný vzestup počtu (a podílu) dětí narozených nevdaným ženám, se stále většina dětí rodí v manželství. Počty dětí narozených vdaným ženám rychle klesaly v první polovině 90. let a to ve všech pořadích, v dalších letech byl pokles již výrazně pomalejší a v období let 2004-2008 se počty prvních, dru-

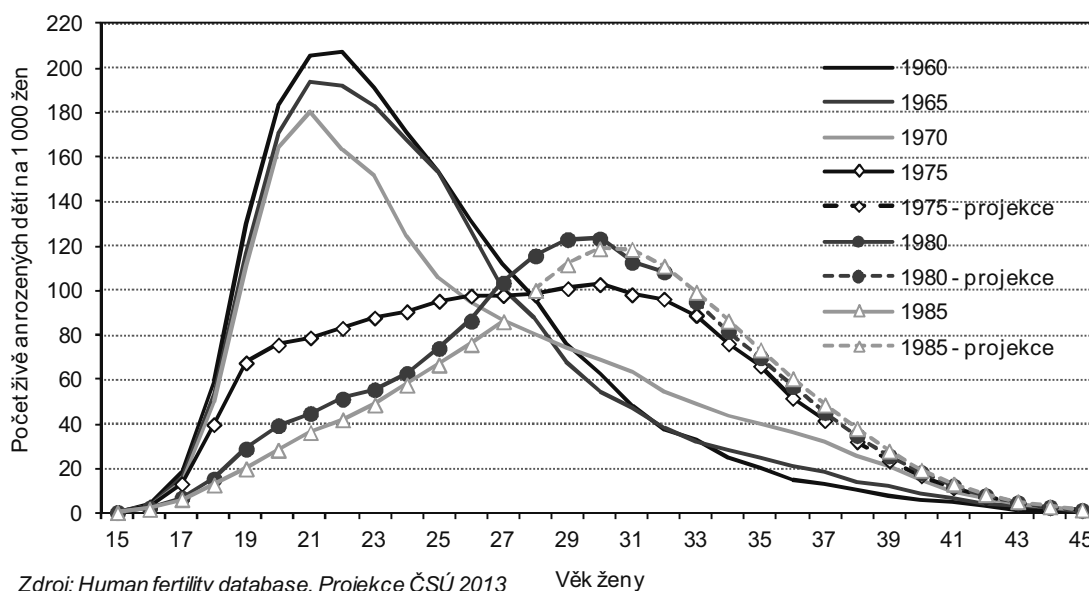
hých i třetích a dalších narozených v manželství zvyšovaly, poté opět klesaly. Snížení počtu dětí narozených v manželství nastalo především v důsledku úbytku vdaných žen (absolutní počet žen v reprodukčním věku žijících v manželství se mezi roky 1991 a 2012 snížil téměř o čtyřicet procent).

Generační plodnost žen (ze sčítání lidu)

Otázkou na celkový počet narozených dětí se při sčítáních zjišťuje plodnost jednotlivých generací. Výsledky cenzu z roku 2011 potvrzují celkové snížení úrovně plodnosti a její posun do pozdějšího věku. Poslední generace žen, jejichž konečná plodnost je vyšší než dvě (záchovná hranice, aby se populace vlivem plodnosti nezmenšovala) se narodily na přelomu padesátých a šedesátých let. Plodnost žen narozených v šedesátých letech byla již nižší a pokles pokračoval i u generací ze sedmdesátých let 20. století, kterým se již velmi pravděpodobně nepodaří dosáhnout úrovně konečné plodnosti, kterou zaznamenávaly generace o desetiletí starší. Např. na ročník 1974, tedy na ženy, které byly v době sčítání 36 a 37leté, připadlo k datu sčítání v průměru 1,69 dítěte na jednu ženu, zatímco stejně staré ženy generace z poloviny 60. let do tohoto věku přivedly na svět každá téměř 1,9 dítěte a jejich (prakticky) konečná plodnost zjištěná při sčítání byla 1,92, zatímco celkovou plodnost žen narozených v roce 1974 lze odhadovat na necelých 1,8, pro generace mladší ale ještě méně. Výsledky cenzu pro ženy narozené v roce 1980, k datu jeho konání 30 a 31leté, ukazují na dosavadní úroveň plodnosti 0,99 dítěte na jednu ženu a odhad jejich konečné plodnosti v Projekci ČSÚ 2013 byl 1,61.

Generační míry plodnosti podle věku²¹ dokumentují změny v časování rození dětí. Zatímco ve 30 letech věku připadalo na ženy narozené v roce 1965 průměrně 1,69 dítěte, na stejně starou ženu z ročníku 1970 to bylo 1,47, z ročníku 1975 již jen 1,13 a z kohorty 1980 ještě méně, 0,94 dítěte. Věkem maximální plodnosti byl pro generaci 1965 věk 21 let, stejně jako pro ročník 1970, ale pro generaci 1975 již věk 30 let, ale úroveň jejich plodnosti v tomto věku byla výrazně nižší. Vyšší byla intenzita i v dalších věcích. Křivka měr plodnosti podle věku pro generace žen narozených v letech 1974-1975 má však atypický tvar, neboť v době socioekonomických změn v 90. letech 20. století byly ve věku okolo dvaceti let a jejich plodnost v tomto věku zůstala výrazně nižší než u předchozích generací, odložená reprodukce se částečně realizovala postupně v pozdějším věku, a vytvořil se tak široký interval vysoké úrovně plodnosti (zhruba mezi 20 a 30 lety). U mladších generací má křivka věkově specifických měr plodnosti již opět zřetelný vrchol, který ale již není tak ostrý jako u generací starších.

Plodnost žen vybraných generací podle věku (na 1 000 žen)

²¹ Výpočet z dat běžné demografické statistiky, resp. zdroj dat: Human fertility database.

Výsledky sčítání 2011, stejně jako 1991 a 2001, potvrzují, že ženy žijící v České republice jsou stále nejčastěji matkami 2 dětí²². Snížil se však podíl žen se 3 a více dětmi. Srovnání výsledků signalizuje také zvyšování podílu bezdětných žen, zejména mezi dvěma posledními cenzy. Údaje o struktuře žen podle počtu narozených jsou sice ovlivněny probíhající změnou v časování rození dětí, nicméně i tak lze z dat posledního sčítání, kdy byl podíl bezdětných žen vysoký i ve věkové skupině 35-39letých (11 %), předpokládat, že zastoupení žen, které nikdy nebudou matkami, se v populaci zvýší.

Struktura žen podle věku a počtu narozených* ze sčítání lidu 1991, 2001 a 2011 v %

Počet narozených dětí	15 a víceleté ženy			25-29leté ženy			30-34leté ženy			35-39leté ženy			40 a víceleté ženy**		
	1991	2001	2011	1991	2001	2011	1991	2001	2011	1991	2001	2011	1991	2001	2011
0	20,5	19,7	22,6	15,5	32,1	61,3	7,6	9,9	26,0	5,8	5,6	11,0	9,0	5,3	5,8
1	19,5	19,1	18,8	30,4	35,7	25,1	17,6	27,1	31,4	14,8	19,1	24,2	19,2	17,4	17,8
2	40,2	42,3	42,5	46,1	28,7	11,7	57,0	51,9	36,2	56,5	57,1	51,4	44,5	50,7	53,7
3	14,1	13,9	12,4	6,9	2,9	1,5	14,8	9,1	5,2	18,6	14,5	10,8	18,4	19,3	17,4
4	3,6	3,3	2,6	0,8	0,5	0,3	2,3	1,5	0,8	3,3	2,8	1,8	5,4	4,9	3,7
5+	2,1	1,7	1,1	0,2	0,2	0,2	0,6	0,6	0,4	1,0	1,0	0,7	3,5	2,6	1,6

* Z žen, které údaj o počtu narozených dětí uvedly.

** Údaje za 40 a víceleté ženy ze sčítání 1991 jsou ovlivněny strukturou žen, které byly ve věku vysoké plodnosti ovlivněny dočasnými výraznými poklesy porodnosti.

Ze sčítání lze analyzovat i plodnost žen diferencovanou podle dalších charakteristik, jako je např. rodinný stav, vzdělání, náboženská víra či národnost. Z hlediska rodinného stavu mají nejvyšší plodnost ovdovělé a vdané ženy. Ovdovělé jsou však zastoupeny významněji až ve vyšších věkových skupinách, a údaj o plodnosti všech žen, resp. 15letých a starších (2,15 v roce 2011) je ovlivněn vyšší plodností starších generací. Na průměrný počet dětí narozených vdaným ženám (1,94 v roce 2011) má vliv ještě nedokončená plodnost mladších vdaných žen. Plodnost žen 40 a víceletých byla již vyšší, 2,07. Nicméně i u těchto žen, u kterých lze považovat jejich reprodukci za téměř ukončenou, je mezi posledními dvěma sčítáními patrné mírné snížení jejich úrovně plodnosti. Naopak plodnost svobodných žen se zvýšila, což souvisí s poklesem sňatečnosti a nárůstem podílu dětí rodících se mimo manželství. Průměrný počet dětí narozených svobodné ženě (0,30 v roce 2011) je však výrazně nižší než u žen ostatních rodinných stavů, což platí i bez ohledu na věk žen. Podíl svobodných žen, které zůstávají bezdětnými poměrně výrazně klesl, když v roce 1991 jich bylo mezi 40letými a staršími 81 % bezdětných, o deset let později 70 %, a při sčítání 2011 již jen 63 %. U žen ve věkovém intervalu 30-39 let bylo zastoupení bezdětných ale ještě menší (45 % mezi 35-39letými a 56 % mezi 30-34letými v roce 2011, zatímco v roce 1991 to bylo 72, resp. 74 %). Plodnost žen rozvedených je obecně o něco nižší než plodnost žen vdaných a ovdovělých (na všechny rozvedené ženy v úhrnu připadlo v roce 2011 průměrně 1,88 narozeného dítěte), zkrácení reprodukčního období rozpadem manželství má větší vliv než to, že část žen má po rozvodu dítě/děti ještě s novým partnerem. Rozdíl oproti plodnosti vdaných žen se však v čase zmenšil.

Vypovídací hodnota rozdílů v plodnosti žen podle národnosti je zatížena nízkými počty žen některých národností, a to včetně romské, ke které se při posledním sčítání přihlásilo pouze 1 667 žen starších 15 let a z nich ještě 107 údaj o počtu narozených dětí neuvedlo²³. I přes nízké počty žen, které při sčítáních deklarovaly romskou národnost, byla u nich ve srovnání s ostatními početněji zastoupenými národnostmi zjištěna výrazně nadprůměrná plodnost, a to ve všech věkových skupinách. Největší rozdíl oproti ženám s českou národností byl ve věkové skupině 25-29 let, kdy plodnost romských žen zjištěná při sčítání v roce 2011 byla 3,5krát vyšší než plodnost žen s českou národností, v dalších sledovaných věkových skupinách (viz tabulka Plodnost žen podle věku, rodinného stavu, národnosti, náboženské víry a vzdělání při sčítání lidu 1991, 2001 a 2011) byla jejich plodnost vyšší „jen“ 1,6-1,7krát. Je pravděpodobné, že mnohé romské ženy při sčítání uváděly slovenskou nebo maďarskou národnost a přispěly tak k rovněž nadprůměrné plodnosti žen těchto národností, která platí ale pouze pro plodnost nejmladších žen (do 25 let věku) a žen starších (40 a víceletých). Rozdíly v plodnosti žen ostatních národností vůči té většinové jsou ve srovnání s ženami s romskou národností již mnohem menší.

²² Údaj o počtu narozených dětí při sčítání 1991 nebyl zjištěn přibližně u 65 tisíc žen, v roce 2001 u 274 tisíc žen, v roce 2011 to bylo u 182 tisíc žen. Vysokým podílem nezjištěného údaje jsou nejvíce ovlivněny údaje o plodnosti žen nejmladších věkových kategorií.

²³ Výrazně lepší situace nebyla ani při sčítání o deset let dříve, kdy se k romské národnosti přihlásilo 3 857 žen starších 15 let a 443 údaj o počtu narozených dětí neuvedlo. Při sčítání 1991 bylo sečteno 10 056 romských žen ve věku 15 a více let a u 276 z nich počet dětí nebyl zjištěn.

Z početněji zastoupených národnostních menšin byla při posledních třech sčítáních vyšší celková úroveň plodnosti zjištěna také u polských a německých žen, když u žen s deklarovanou německou národností to bylo díky vyšší konečné plodnosti nejstarších generací, tj. těch, kterým bylo v době sčítání 70 a více let. Naopak podprůměrná plodnost byla z dalších početně nejvíce zastoupených národnostních menšin registrována u ukrajinských, ruských a vietnamských žen. Jejich věková struktura je však mladší a údaj o plodnosti všech žen je ovlivněn vyšším podílem žen s nedokončenou plodností a charakterem migrace, resp. důvodem jejich příchodu do České republiky a délkou jejich pobytu. Nicméně plodnost ukrajinských žen ve věku 20-29 let byla vyšší než žen s českou národností, vietnamské ženy měly vyšší plodnost dokonce až do věkové skupiny 40-44 let.

Plodnost žen podle věku, rodinného stavu, národnosti, náboženské víry a vzdělání při sčítání lidu 1991, 2001 a 2011

Proměnná	1991	2001	2011	1991	2001	2011	1991	2001	2011	1991	2001	2011	1991	2001	2011
	15+			25-29			30-34			35-39			40+		
Ženy celkem	1,69	1,68	1,58	1,48	1,05	0,55	1,89	1,67	1,25	2,03	1,93	1,71	2,06	2,11	2,01
Rodinný stav															
svobodná	0,09	0,16	0,30	0,24	0,29	0,30	0,36	0,54	0,64	0,39	0,59	0,88	0,29	0,44	0,57
vdaná	1,95	1,96	1,94	1,65	1,35	1,03	2,01	1,82	1,58	2,12	2,04	1,91	2,11	2,13	2,07
rozvedená	1,81	1,88	1,88	1,36	1,22	1,04	1,70	1,60	1,41	1,87	1,84	1,72	1,91	2,02	1,97
ovdovělá	2,20	2,26	2,15	1,69	1,47	1,32	2,04	1,89	1,58	2,19	2,08	1,91	2,20	2,27	2,15
Národnost															
česká	1,64	1,66	1,57	1,46	1,04	0,51	1,86	1,67	1,23	2,00	1,93	1,70	2,00	2,04	1,98
moravská	1,77	1,76	1,66	1,52	1,08	0,46	1,95	1,77	1,26	2,09	2,04	1,77	2,20	2,15	2,14
slezská	1,84	1,79	1,49	1,56	0,93	0,40	1,96	1,78	1,22	2,09	1,96	1,73	2,24	2,13	2,12
slovenská	2,32	2,22	1,76	1,73	1,13	0,48	2,10	1,77	1,03	2,29	2,06	1,59	2,66	2,20	2,24
polská	1,92	1,95	1,80	1,47	1,04	0,52	1,88	1,69	1,19	2,09	1,97	1,70	2,11	2,03	2,05
německá	1,94	2,01	1,87	1,37	0,94	0,38	1,84	1,44	1,13	2,00	1,81	1,46	2,05	1,96	1,99
romská	2,66	2,76	2,48	2,39	2,11	1,82	3,09	3,01	2,23	3,45	3,10	2,88	4,67	3,37	3,35
maďarská	2,37	2,29	1,91	1,81	1,11	0,42	2,19	1,79	0,99	2,39	2,13	1,58	2,67	2,29	2,26
ukrajinská	2,00	1,45	1,28	1,37	0,90	0,77	1,68	1,28	1,16	1,92	1,55	1,39	2,19	1,75	1,71
vietnamská	0,95	1,51	1,29	0,91	1,13	0,87	1,04	1,45	1,44	1,67	1,68	1,72	2,20	1,82	1,92
ruská	1,75	1,45	1,10	1,21	0,85	0,39	1,47	1,21	1,03	1,62	1,50	1,40	1,93	1,61	1,56
Náboženská víra															
věřící	1,86	1,93	1,72	1,50	1,09	0,51	1,94	1,76	1,28	2,10	2,04	1,75	2,10	2,17	2,06
z toho:															
Církev římskokatolická	1,86	1,95	1,84	1,51	1,12	0,53	1,95	1,79	1,38	2,11	2,06	1,87	2,11	2,18	2,11
Církev československá husitská	1,80	1,86	1,77	1,30	0,91	0,45	1,75	1,54	1,14	1,91	1,86	1,69	1,87	1,92	1,86
Českobratrská církev evangelická	1,87	1,92	1,79	1,41	0,96	0,47	1,86	1,70	1,33	2,02	1,97	1,80	2,04	2,09	2,02
bez náboženské víry	1,50	1,51	1,42	1,47	1,04	0,49	1,85	1,65	1,21	1,97	1,90	1,69	1,97	2,04	1,95
neuvedeno	1,54	1,63	1,62	1,47	1,00	0,64	1,90	1,63	1,28	2,03	1,90	1,71	1,99	2,07	2,02
Vzdělání															
základní vč. neukončeného	1,87	1,90	1,76	1,79	1,58	0,56	2,16	2,13	1,77	2,26	2,29	2,05	2,26	2,38	2,29
střední včetně vyučení (bez maturity)	1,69	1,82	1,84	1,65	1,28	0,30	1,97	1,80	1,47	2,06	2,03	1,81	1,95	2,07	2,05
úplné střední s maturitou a vyšší odborné včetně nástavbového	1,45	1,40	1,39	1,39	0,90	0,26	1,78	1,60	1,21	1,89	1,85	1,65	1,76	1,86	1,85
vysokoškolské	1,44	1,40	1,19	0,96	0,41	0,11	1,52	1,29	0,92	1,69	1,68	1,53	1,60	1,71	1,72

Při posledním sčítání byla i přes vysoký podíl neuvedeného údaje o náboženské víře (42 % žen starších 15 let tento údaj neuvedlo) potvrzena vyšší plodnost věřících žen. Rozdíl oproti plodnosti žen bez vyznání se oproti výsledkům z cenzů 1991 a 2001 ale zmenšil. Nadprůměrná plodnost věřících ve všech věkových sku-

pinách ze tří nejčteněji uváděných náboženských společností, tj. Církev římskokatolická, Českobratrská církev evangelická a Církev československá husitská, platila pouze pro ženy hlásící se k římskokatolické církvi. Nejnižší plodnost z žen deklarujících příslušnost k jedné z těchto tří církví měly ženy řadící se Církvi československé husitské. Plodnost žen hlásících se k některým méně početně zastoupeným církvím jako např. Pravoslavné církvi v českých zemích, Ruské pravoslavné církvi, podvorje patriarchy moskevského a celé Rusi v České republice, buddhistům nebo Federaci židovských obcí v České republice či úplně okrajovým náboženským společnostem, např. scientologům nebo hinduistům, byla nižší než plodnost žen bez náboženské víry. Nižší plodnost než plodnost celé populace věřících byla zaznamenána i u skupiny žen, které sice uvedly, že jsou věřící, ale ke konkrétní společnosti se dále nepřihlásily (1,63 dítěte narozených jedné ženě k datu konání cenzu 2011). Tyto ženy představovaly třetinu všech věřících žen starších 15 let.

Jako nevýraznější diferenční faktor plodnosti žen se ukazuje vzdělání. Nejnižší úroveň plodnosti mají ženy s vzděláním vysokoškolským a v rámci nich (při uvažování 30letých a starších žen) mají nejnižší plodnost ženy s doktorským vzděláním. Nejvyšší úroveň plodnosti naopak mají ženy s neukončeným základním vzděláním. Plodnost středoškolsky vzdělaných žen bez maturity je rovněž nadprůměrná, zatímco těch s maturitou naopak podprůměrná. Obecně tak platí, že s rostoucí vzdělanostní úrovní žen jejich plodnost klesá.

Do popsaných základních rozdílů v celkové úrovni plodnosti žen podle dalších charakteristik se však promítají další vlivy, jako je věk, věk při sňatku, opakovaná sňatečnost, ekonomická aktivita, socioprofesionální příslušnost, území (včetně typu sídla – městské/venkovské) aj.

3.5. Potratovost

Vysoká úroveň potratovosti byla jedním z typických znaků reprodukčního chování populace České republiky před rokem 1989. Příčinou byla relativně snadná dostupnost interrupcí (indukovaných potratů) daná liberální potratovou legislativou, nízký stupeň užívání spolehlivé antikoncepce (např. v roce 1980 užívalo podle údajů ÚZIS ČR antikoncepci předepsanou lékařem 20 % žen ve fertilním věku, zatímco v posledních letech je to 53-54 %), i tolerance společnosti k řešení nechtěného těhotenství interrupcí. Historicky nejvyšší počet potratů, interrupcí a úroveň indukované potratovosti byly dosaženy v roce 1988, kdy bylo registrováno celkem 129 tisíc potratů, z toho 114 tisíc interrupcí a na jednu ženu připadalo 1,59 interrupce.

Potraty a potratovost v letech 1991 až 2012

Rok	Počet			Podíl (%)			Úhrnná potratovost	Úhrnná indukovaná potratovost	Podíl žen užívajících antikoncepci (%)*
	všechny potraty	interrupce	samovolné potraty	interrupce ze všech potratů	samovolné potraty ze všech potratů	potraty ze všech ukončených těhotenství			
1991	120 050	106 042	13 985	88,3	11,6	48,0	1,69	1,50	16,7
1995	61 590	49 531	10 571	80,4	17,2	39,0	0,84	0,68	27,1
2001	45 057	32 528	11 116	72,2	24,7	33,1	0,60	0,44	42,4
2002	43 743	31 142	11 256	71,2	25,7	32,0	0,58	0,42	44,8
2003	42 304	29 298	11 660	69,3	27,6	31,0	0,56	0,39	47,2
2004	41 324	27 574	12 402	66,7	30,0	29,7	0,55	0,37	50,5
2005	40 023	26 453	12 245	66,1	30,6	28,1	0,53	0,35	51,0
2006	39 959	25 352	13 326	63,4	33,3	27,4	0,53	0,34	54,3
2007	40 917	25 414	14 102	62,1	34,5	26,3	0,54	0,34	54,7
2008	41 446	25 760	14 273	62,2	34,4	25,7	0,54	0,34	53,9
2009	40 528	24 636	14 629	60,8	36,1	25,5	0,53	0,33	53,4
2010	39 273	23 998	13 981	61,1	35,6	25,1	0,51	0,32	53,1
2011	38 864	24 055	13 637	61,9	35,1	26,3	0,52	0,32	52,8
2012	37 733	23 032	13 515	61,0	35,8	25,7	0,51	0,31	51,7

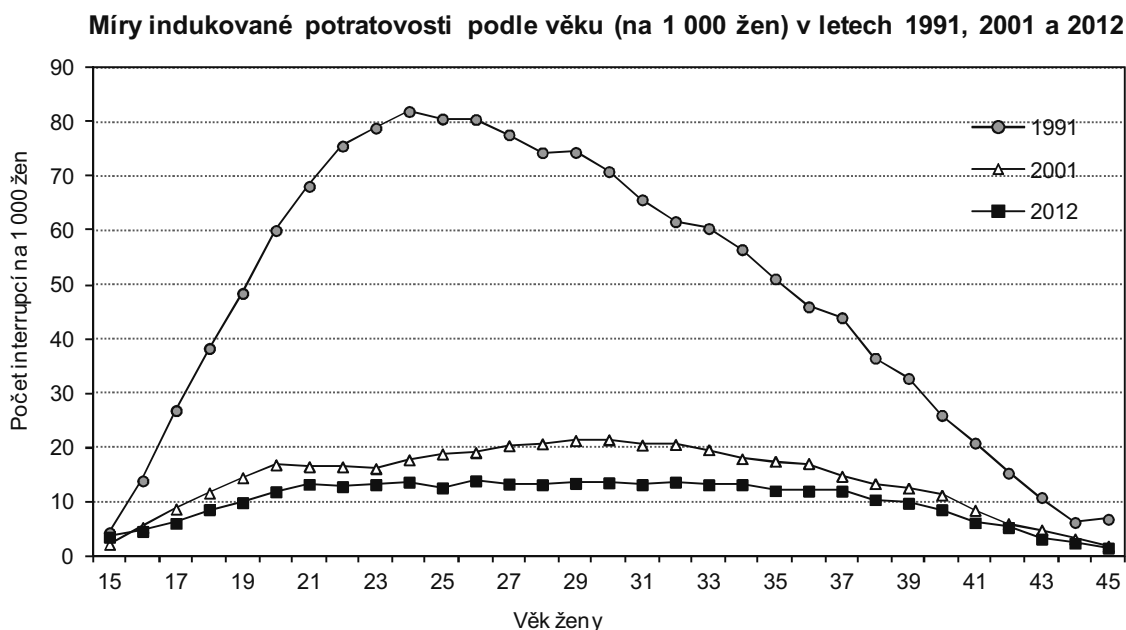
*antikoncepce předepsaná lékařem

Úroveň celkové potratovosti, která byla na přelomu 80. a 90. let minulého století z 88 % tvořena indukovanou potratovostí, prudce poklesla hned v první polovině 90. let a dlouhodobý trend snižující se potratovosti se zastavil, resp. přerušil až v období let 2006-2008. Po roce 2009 pokles potratovosti ale dále pokračoval.

Intenzita indukované potratovosti, tj., průměrný počet interrupcí připadajících na jednu ženu reprodukčního věku stagnovala pouze v letech 2007 a 2011 a v roce 2012 byla její výše 0,31 interrupce. Oproti zmíněnému maximu v roce 1988 tedy byla 5x nižší.

Pokles indukované potratovosti byl spojen především s rozšířením užívání moderních antikoncepčních prostředků, zejména hormonální antikoncepce, která se stala samozřejmostí nemalé části žen již od počátku jejich sexuálního života.

Podíl interrupcí na všech potratech se snížil na 61 %, zatímco zastoupení spontánních potratů se zvýšilo na 36 % a bylo tedy ve srovnání s počátkem 90. let minulého století více jak trojnásobné. Počty samovolných potratů se v průběhu posledních dvou dekád příliš neměnily a nyní jsou na podobné úrovni jako na počátku 90. let minulého století (13-14 tisíc), i když úroveň samovolné potratovosti je aktuálně o něco nižší (0,18 samovolného potratu na jednu ženu oproti 0,21 zkraje devadesátých let).

Ke snížení intenzity indukované potratovosti došlo u žen všech věkových skupin, avšak nejvyšší pokles, minimálně o 80 procent, nastal mezi roky 1991 a 2012 u 19-31letých. Snížení u dalších věkových kategorií bylo o něco menší, avšak rovněž velmi podstatné. I když pro indukovanou potratovost ve srovnání s plodností či spontánní potratovostí vždy platilo širší věkové rozpětí, ve kterém byly hodnoty nejvyšší, dnes se vyskytuje stejná úroveň potratovosti již v rozsáhlém věkovém intervalu 20-37 roků a pohybuje se na úrovni 12-14 interrupcí na 1 000 žen daného věku. V mladším a starším věku je intenzita indukované potratovosti o něco nižší.

Až do roku 2006 bylo nejvíce interrupcí prováděno ženám žijícím v manželství, od roku 2007 nejvyšší podíl připadá na ženy svobodné. Příčinou byl jak úbytek vdaných žen v populaci díky rapidnímu snížení sňatečnosti, tak i nejvýraznější snížení indukované potratovosti právě u vdaných žen. Do věku 27 let mají dnes nejnižší úroveň indukované potratovosti svobodné ženy, ve věkovém intervalu 28-41 let je potratovost nikdy neprovdaných žen oproti vdaným naopak vyšší, rozdíl je však malý.

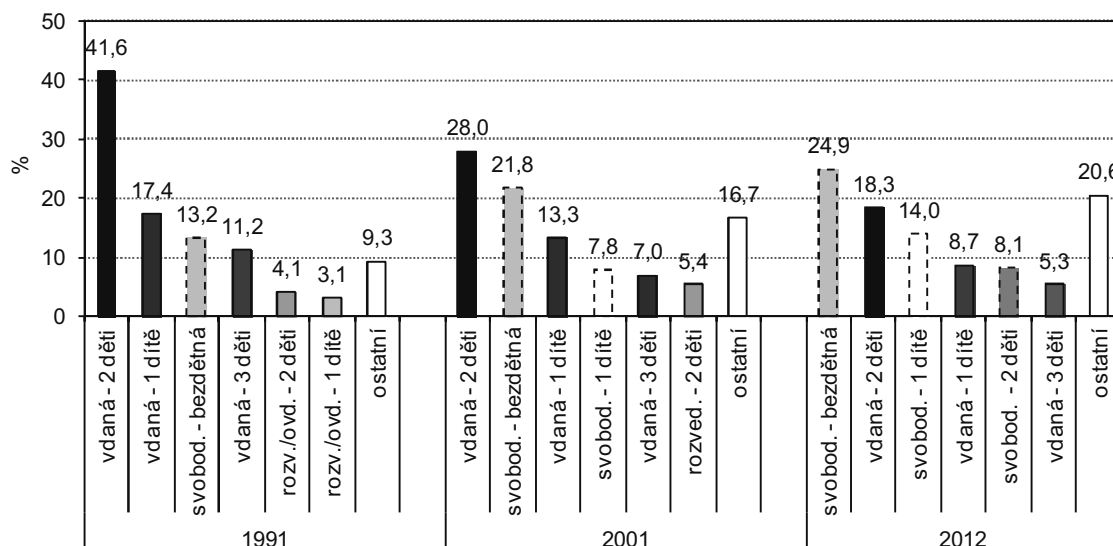
V pozdějším věku je vyšší opět potratovost žen vdaných. Celková úroveň indukované potratovosti svobodných žen je ale nižší, a to díky nízké hladině potratovosti mladých žen (do 25 let věku), která se navíc od počátku 90. let velmi výrazně snížila a svědčí o zodpovědném přístupu těchto žen k případnému nechtěnému otěhotnění. Mezi vdanými nejvíce klesla úroveň indukované potratovosti 25-30letých, a to ještě dokonce o něco více než mladých svobodných žen. Nejvyšší úroveň úhrnné indukované potratovosti²⁴ se však obecně vyskytuje u žen rozvedených. I v jejich případě došlo k největší redukci u mladších žen.

Vývoj složení interrupcí podle pořadí probíhal ve směru snižování podílu opakovaných interrupcí. Ty v letech 1991 a 1992 tvořily nadpoloviční většinu všech interrupcí, 51 %, v roce 2001 ještě 45 %, ale v roce 2012 již jen 36 %. Určitá, i když stále ne úplně malá, část žen i nadále řeší interrupcí nejen jedno nechtěné otěhotnění.

²⁴ Z důvodu vzájemné srovnatelnosti a vyloučení nízkých počtů v okrajových věkových intervalech byl uvažován věk 20 až 44 let.

Ve struktuře interrupcí podle počtu živě narozených dětí ženě se projevuje postupné zvyšování zastoupení potratů bezdětných žen, zatímco podíl nejčteněji zastoupené skupiny, kterou jsou ženy s nejméně dvěma živě narozenými dětmi, se v čase snižoval. Došlo tak k výraznému sblížení zastoupení žen podstupujících interrupci z hlediska předchozí reprodukce, kdy se podíly indukovaných potratů žen bezdětných, s jedním dítětem a s dvěma a více dětmi dosti přiblížily. Přesto interrupce žen s dvěma narozenými dětmi, tedy žen, které interrupcí „regulují“ svou reprodukci na konci svého reprodukčního období, zůstaly i v roce 2012 nejčtenějšími (následují potraty bezdětných žen). Interrupce žen s již dvěma narozenými dětmi jsou nejčtenější u vdанých žen. Svobodné ženy v nejvyšším počtu případů řeší potratem své první otěhotnění, kdežto u vdанých žen končí interrupcí jen velmi malá část prvních těhotenství. Model nejčtenějšího ukončení těhotenství potratem u žen s dvěma živě narozenými dětmi je rovněž charakteristický pro rozvedené ženy.

Struktura interrupcí v daném roce podle rodinného stavu ženy a jejího počtu živě narozených dětí v letech 1991, 2001 a 2012 (nejčtenější kategorie v daném roce)

3.6. Úmrtnost

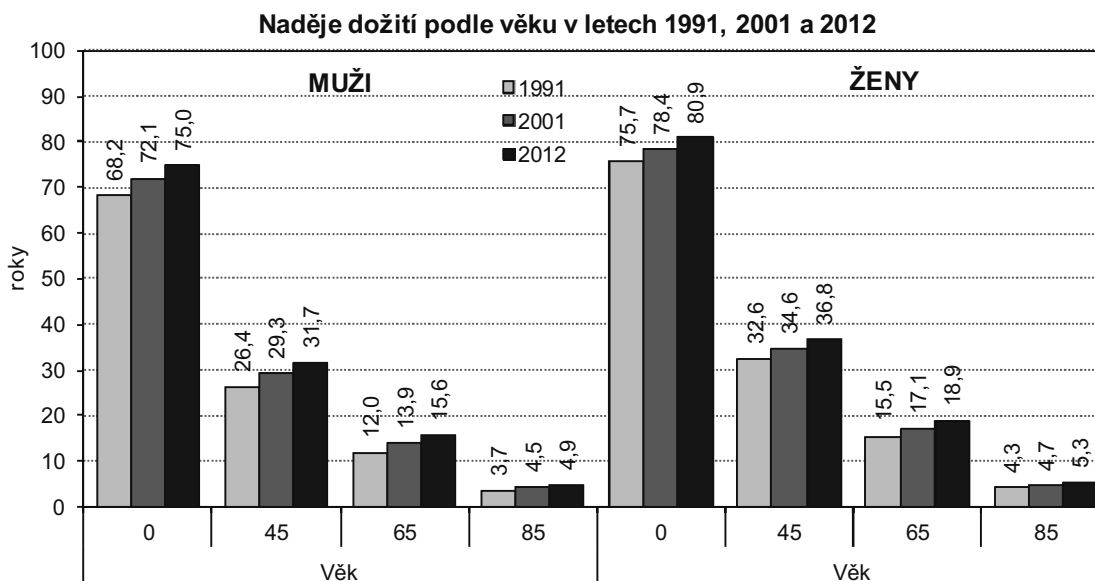
Vývoj úmrtnosti, spolu s výše popsaným vývojem indukované potratovosti, patří k pozitivním znakům demografického vývoje České republiky posledních 25 let. Po třiceti letech stagnace se koncem 80. let 20. století začala úmrtnost znovu zlepšovat a od 90. let se ve vazbě na změnu socioekonomických podmínek tempo poklesu intenzity úmrtnosti zrychlilo.

V důsledku zlepšení životního stylu a zkvalitnění zdravotní péče se střední délka života při narození mužů prodloužila mezi roky 1991 a 2012 o 6,8 roku na 75,0 let, žen o 5,2 roku na 80,9 roku. Zlepšování úmrtnostních poměrů nebylo přirozeně zcela plynulé, výše úmrtnosti byla v některých letech ovlivněna momentální epidemiologickou situací, zejména výskytem chřipkových epidemií.

Průměrné roční tempo prodloužení naděje dožití při narození mužů mezi sledovanými roky bylo 0,32 roku, když maximální meziroční změna ve výši 0,77 roku nastala mezi roky 1992 a 1993, u žen byla průměrná rychlost poklesu úmrtnosti o něco nižší, 0,25 roku, a největší meziroční vzestup byl zaznamenán mezi roky 1995 a 1996, kdy naděje dožití při narození vzrostla o 0,64 roku. Nestejnoměrným vývojem se snížila mužská nadúmrtost, a to ze 7,5 roku z roku 1991 na 5,9 roku v roce 2012.

Rychlejší zlepšování úmrtnosti mužů oproti ženám vycházelo z jejich horší výchozí situace dané vývojem v předchozím období. Úmrtnost mužů je obecně vyšší v celém rozsahu věkové struktury, relativně největší rozdíl v úmrtnosti mužů a žen je mezi dvaceti až třicetiletými. V tomto věku mají muži pravděpodobnost úmrtí v průměru třikrát vyšší než ženy, výrazně vyšší úmrtnost mužů přetrvává i ve středním věku a až po 65. roce věku se rozdíl mezi muži a ženami postupně zmenšují. Počty úmrtí v mladém věku jsou ale nízké, takže největší vliv na rozdíl ve střední délce života při narození mezi muži a ženami je dán především rozdílnou mírou úmrtnosti ve středním a vyšším věku.

Na rozdílu nadějí dožití při narození obou pohlaví ve výši 5,9 roku z roku 2012 se 3,7 roku podílela vyšší úmrtnost 55-79letých mužů (zejména 60-74letých), zatímco vyšší úroveň úmrtnosti 20-29letých mužů k rozdílu přispěla pouhou čtvrtinou roku.

Snížení úrovně úmrtnosti a prodloužení naděje dožití nastalo v celém rozsahu věkové struktury, i když rozdílně. Relativně nejvíce se snížila míra úmrtnosti (počet zemřelých daného věku na 1 000 žijících stejného věku) v prvním roce života (snížení mezi roky 1991 a 2012 o 75 %) a dětí do 5 let věku (pokles o 67 %). Průměrně o více jak čtyřicet procent se snížily míry úmrtnosti 15-79letých mužů a žen, snížení v nejvyšším věku bylo o něco menší.

Výpočtem příspěvků věkových skupin na celkovém prodloužení naděje dožití při narození mezi sledovanými roky, které zohledňují nejen samotnou intenzitu úmrtnosti v daném věku, ale i počty osob vystavené riziku úmrtí v tomto daném věku, vychází najevo, že polovinu prodloužení naděje dožití při narození mužů mezi roky 1991 a 2012 vytvořilo snížení úrovně úmrtnosti 55-79letých (3,4 roku), v případě žen to byl pokles ve věkovém rozpětí 65-84 let (2,6 roku). Devíti, resp. deseti procenty (0,6, resp. 0,5 roku) přispělo zlepšení kojenecké úmrtnosti. Snížení intenzity úmrtnosti ve středním věku mělo na celkovém prodloužení naděje dožití oproti poklesu ve vyšším věku vliv menší. Konkrétně pětina podíl z celkového nárůstu připadl na věkovou skupinu 40-54letých mužů, změna úmrtnosti 50-64letých žen měla vliv ještě menší (18 %).

Zemřelí a úmrtnost v letech 1991 až 2012

Rok	Celková úmrtnost			Úmrtnost kojenců a perinatální úmrtnost				
	zemřelí celkem	naděje dožití při narození mužů	naděje dožití při narození žen	zemřelí do 1 roku	zemřelí do 28 dnů	kojenecká úmrtnost (‰)	novorozecká úmrtnost (‰)	perinatální úmrtnost (‰)
1991	124 290	68,2	75,7	1 343	902	10,4	7,0	9,2
1995	117 913	69,7	76,6	740	475	7,7	4,9	6,3
2001	107 755	72,1	78,4	360	212	4,0	2,3	4,3
2002	108 243	72,1	78,5	385	251	4,1	2,7	4,5
2003	111 288	72,0	78,5	365	221	3,9	2,4	4,3
2004	107 177	72,5	79,0	366	224	3,7	2,3	4,0
2005	107 938	72,9	79,1	347	206	3,4	2,0	3,9
2006	104 441	73,4	79,7	352	246	3,3	2,3	4,2
2007	104 636	73,7	79,9	360	235	3,1	2,1	4,0
2008	104 948	74,0	80,1	338	217	2,8	1,8	3,3
2009	107 421	74,2	80,1	341	194	2,9	1,6	3,6
2010	106 844	74,4	80,6	313	196	2,7	1,7	3,5
2011	106 848	74,7	80,7	298	186	2,7	1,7	4,0
2012	108 189	75,0	80,9	285	175	2,6	1,6	4,6

Kojenecká úmrtnost se snížila významně především v 90. letech minulého století, poté pokles pokračoval již o něco pozvolněji (na rozdíl od celkové úrovně úmrtnosti kojenecká úmrtnost postupně klesala i během několika předchozích desetiletí). Z úrovně 10-11 ‰ z přelomu 80. a 90. let se za dalších deset let snížila na 4 ‰ a do roku 2012 ještě klesla na hladinu 2,6 zemřelých dětí do jednoho roku z 1 000 živě narozených dětí, což je úroveň srovnatelná s nejnávštějšími zeměmi světa a svědčí o vysoce kvalitní perinatální a postnatální péči v České republice.

V rámci úmrtnosti dětí do jednoho roku věku se o něco výrazněji snížila úmrtnost novorozenecká tj. do 28 dnů věku (o 77 %) než ponovorozenecká (o 70 %). Úmrtnost novorozenecká klesla zejména díky jejímu snížení v prvních šesti dnech života, kdy byl mezi roky 1991 a 2012 registrován pokles na dvacet procent výchozí hodnoty.

Vývoj celkové úrovně úmrtnosti je odrazem jejího vývoje podle příčin smrti. Trend úmrtnosti podle příčin smrti nebyl pro všechny skupiny příčin rovnoměrný²⁵. Nejpříznivější průběh měla intenzita úmrtnosti na nemoci oběhové soustavy, která se za posledních 22 let snížila téměř o jednu polovinu a toto snížení mělo největší vliv na celkovém prodloužení naděje dožití mužů i žen. Ještě více klesla úroveň úmrtnosti na jedny z nejvýznamnějších podskupin příčin smrti této třídy, akutní infarkt myokardu a cévní onemocnění mozku.

Úmrtnost mužů a žen na nádorová onemocnění se ve srovnání s kardiovaskulárními onemocněními snížila méně, přesto relativně významně. Celková míra úmrtnosti u mužů na novotvary klesla mezi roky 1991 a 2012 o jednu třetinu, u žen o jednu čtvrtinu.

Z novotvarů nejčastěji zapříčiňují smrt u mužů zhoubné nádory plic, tlustého střeva a konečníku a zhoubné novotvary prostaty, u žen je to rakovina plic, prsu a ženských pohlavních orgánů. Z uvedených nejčastějších lokalizací nádorových onemocnění je registrován nepříznivý vývoj pouze v případě zhoubného novotvaru plíce žen, když se úroveň úmrtnosti na tuto příčinu v posledních dvou dekadách v celkovém trendu nejen nesnižovala, ale dokonce rostla. Naopak v případě mužů byl zaznamenán trend výrazně pozitivní.

Od počátku 90. let 20. století významně klesla také úroveň úmrtnosti na vnější příčiny smrti, když u žen o něco výrazněji. I úmrtnost na nemoci dýchací a trávicí soustavy se snížila.

Změny ve vývoji intenzity úmrtnosti podle příčin smrti se projevily v mírném posunu struktury zemřelých podle příčin smrti. Složení zemřelých podle nejčastěji zastoupených tříd příčin smrti je již relativně stabilní, přesto k určitému vývoji dále dochází:

- Podíl skupiny příčin úmrtí, na které se v České republice umírá nejvíce, onemocnění oběhové soustavy, se mírně snižoval, a to z 56 % z roku 1991 na 49 % v roce 2012. Méně než polovinu všech úmrtí tvořily nemoci oběhového systému poprvé v roce 2011, v případě mužů se pod padesát procent dostaly již v roce 1998, u žen nadpoloviční většinu všech úmrtí představují i nadále (54 % v roce 2012).
- Druhou nejčastěji zastoupenou třídou příčin smrti jsou novotvary, které v České republice zapříčiňují zhruba čtvrtinu všech úmrtí (u mužů o něco více – 28 % v roce 2012, u žen 23 %). Oproti situaci z počátku 90. let se jejich podíl lehce zvýšil.
- Třetí nejčastěji vyskytující se příčinou úmrtí bývaly tradičně vnější příčiny (poranění a otravy), postupně se ale jejich podíl vyrovnával s podílem nemocí dýchací soustavy, které se v letech 2009, 2010 a 2012 staly dokonce skupinou příčin smrti s třetím nejvyšším zastoupením.
- U žen jsou nemoci dýchacího systému třetí nejčastější příčinou smrti již od roku 2005.
- Páté místo patří nemocem trávicí soustavy.

Těchto pět skupin nemocí zapříčiňuje 90 % všech úmrtí (94 % v roce 1991).

Příčinou úmrtí kojenců jsou zejména stavy vzniklé v perinatálním období (a z nich nejvíce respirační poruchy specifické pro perinatální období, bakteriální sepsa a nitrolební neúrazové krvácení), na které připadá dlouhodobě více než polovina úmrtí kojenců. Zhruba u pětiny zemřelých do jednoho roku věku jsou příčinou vrozené vady, deformace a chromozomální abnormality, když nejčastějšími jsou vrozené vady oběhové soustavy.

V mladém věku je pro celkovou úroveň významná především úmrtnost na poranění a otravy, kdy ve skupině 15-39letých mužů a 15-24letých žen tvoří téměř polovinu či ještě více celkové úrovně úmrtnosti. Okolo 30-35. roku u žen začíná nabývat na významu úmrtnost na zhoubné novotvary, která je již vyšší než úmrtnost na vnější příčiny smrti. U mužů úmrtnost na vnější příčiny (celá třída klasifikace) dominuje až do věku

²⁵ Při hodnocení vývoje úmrtnosti podle příčin smrti je třeba sledovat také změny v klasifikaci nemocí a kódování základní příčiny smrti. V České republice je od zavedení 10. revize MKN nejvýraznější změnou implementace automatizovaného systému výběru základní příčiny smrti v roce 2011, kterému od r. 2007 předcházela další opatření na zkvalitnění statistiky příčin smrti.

cca 40-45 let, později začíná být vyšší úmrtnost na novotvary a nemoci oběhové soustavy a od věku 65 let dominuje úmrtnost na nemoci oběhové soustavy (zejména ischemické nemoci srdeční, cévní onemocnění srdce, ateroskleróza). U žen je úmrtnost na nemoci oběhového systému oproti úmrtnosti na nádorová onemocnění vyšší až zhruba po sedmdesátce.

Standardizované míry úmrtnosti na nejčtenější třídy příčin smrti v letech 1991, 2001 a 2012

Příčina smrti	Muži			Ženy		
	1991	2001	2012	1991	2001	2012
Novotvary	356,0	317,5	243,2	191,8	179,3	145,0
z toho:						
ZN tlustého střeva, konečníku, řiti	54,0	50,8	34,4	28,3	25,4	17,0
ZN průdušnice, průdušky, plíce	108,6	85,8	60,3	15,2	19,1	21,2
ZN prostaty/prsu	24,6	29,3	22,0	31,6	27,5	19,9
Nemoci oběhové soustavy	791,4	567,6	403,1	492,1	381,7	264,0
z toho:						
akutní infarkt myokardu	234,9	126,0	59,7	98,5	56,9	27,6
cévní onemocnění mozku	221,7	148,6	72,7	163,8	122,5	57,3
Nemoci dýchací soustavy	73,2	55,6	53,1	30,8	26,6	26,3
Nemoci trávicí soustavy	61,7	50,7	41,1	28,7	25,8	23,2
Vnější příčiny	112,9	90,4	70,9	53,4	33,8	22,6
z toho:						
dopravní nehody	19,5	20,8	11,2	6,1	6,7	3,3
sebevraždy	29,3	24,9	23,9	8,9	5,4	4,3
Celkem	1 487,5	1 143,6	903,1	860,1	692,2	542,6

ZN = zhoubný novotvar

3.7. Zahraniční migrace

Změna politického systému a s ní spojené otevření hranic, rozpad Československa a rozšíření statistiky migrace ČR založené pouze na změnách trvalého pobytu o cizince s dlouhodobým a přechodným pobytem na území ČR od roku 2001, proměnily charakter a rozsah mezinárodní migrace. Zahraniční migrace se stala významnou složkou populačního vývoje České republiky, zvláště pak ve vztahu k úbytkům obyvatelstva přirozenou měnou, které nastaly v letech 1994-2005 a jsou očekávány i v budoucích letech.

Po počáteční vlně návratů bývalých emigrantů a migrační výměně mezi Českou a Slovenskou republikou v důsledku rozdělení společného státu k 1. 1. 1993, se Česká republika krystalizovala jako migračně atraktivní země, a to zejména pro občany východoevropských zemí a Vietnamu s tím, že hlavní důvody jejich příchodu byly pracovní.

Se změnou metodiky sledování zahraniční migrace od roku 2001²⁶, která byla přizpůsobena mezinárodním doporučením v oblasti dlouhodobé migrace, byl spojen další nárůst statisticky sledovaného objemu zahraničního stěhování a počtu cizinců pobývajících na území České republiky. Tato metodická změna byla natolik zásadní (podíl dlouhodobých pobytů cizinců je vyšší než podíl trvalých pobytů), že znemožňuje srovnání s daty o zahraniční migraci předcházejících let.

Politické změny z roku 1989 se v zahraniční migraci projeví bezprostředně, již v roce 1990, kdy se výrazně zvýšil počet přistěhovalých z ciziny a vystěhovalých do ciziny. Saldo stěhování zůstalo ale ještě záporné.

²⁶ V souladu s metodikou sčítání lidu 2001 byla statistika migrace rozšířena o cizince s dlouhodobým pobytem na území ČR (na základě víz nad 90 dnů; podle zákona č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců na území České republiky), od 1. 5. 2004 dále o občany EU s přechodným pobytem a občany třetích zemí s dlouhodobým pobytem na území ČR (podle zákona č. 217/2002, kterým se měnil zákon č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců) a o cizince s přiznaným azylem (podle zákona č. 325/1999, o azylu). Údaje o stěhování cizinců ČSU přebírá z informačních zdrojů Ministerstva vnitra (ISEO) a Ředitelství služby cizinecké policie (Cizinecký informační systém). Počty udělených azylů jsou nízké.

Od roku 1992, s výjimkou roku 2001²⁷, se Česká republika změnila na imigračně atraktivní zemi nejen pro migranty ze Slovenské republiky, ale i pro přistěhovalé z dalších států. V souvislosti s rozdělením republiky od ledna 1993 přetrvával vyšší objem stěhování se Slovenskem až do roku 1993. Od roku 1994 až do metodické změny byl registrovaný objem migrace se Slováků oproti situaci v předchozích letech zhruba čtvrtinový, saldo bylo po celá 90. léta kladné a pohybovalo se v řádu jednotek tisíců. Další obyvatelé získávala Česká republika počátkem 90. let zejména migrační výměnou s Německem a Kanadou (návratová migrace), od poloviny 90. let již s Ukrajinou a Vietnamem.

Za celé období 1991-2000 získala ČR zahraniční migrací (včetně stěhování se Slovenskem i v letech společného státu) celkem 87,1 tisíce obyvatel.

Zahraníční stěhování v letech 1991 až 2012

Rok	Přistěhovalí	Vystěhovalí	Objem	Saldo	% občanů ČR		
					přistěhovalí	vystěhovalí	objem
1991	14 096	11 220	25 316	2 876	.	.	.
1992	19 072	7 291	26 363	11 781	.	.	.
1993	12 900	7 424	20 324	5 476	.	.	.
1994	10 207	265	10 472	9 942	.	.	.
1995*	10 540	541	11 081	9 999	44,0	84,5	46,0
1996	10 857	728	11 585	10 129	31,8	79,0	34,7
1997	12 880	805	13 685	12 075	22,8	85,2	26,4
1998	10 729	1 241	11 970	9 488	26,0	86,5	32,2
1999	9 910	1 136	11 046	8 774	31,3	89,2	37,2
2000	7 802	1 263	9 065	6 539	45,8	87,3	51,6
2001	12 918	21 469	34 387	-8 551	12,3	4,2	7,3
2002	44 679	32 389	77 068	12 290	2,3	4,0	3,0
2003	60 015	34 226	94 241	25 789	4,3	3,0	3,8
2004	53 453	34 818	88 271	18 635	5,0	3,0	4,2
2005	60 294	24 065	84 359	36 229	2,8	9,4	4,7
2006	68 183	33 463	101 646	34 720	3,0	6,2	4,1
2007	104 445	20 500	124 945	83 945	1,9	10,1	3,2
2008	77 817	6 027	83 844	71 790	2,1	36,6	4,6
2009	39 973	11 629	51 602	28 344	4,4	19,6	7,9
2010	30 515	14 867	45 382	15 648	8,1	16,0	10,7
2011	22 590	5 701	28 291	16 889	8,5	56,7	18,2
2012	30 298	20 005	50 303	10 293	5,6	16,7	10,0

*Státní občanství se sleduje od roku 1995, předtím se sledovala národnost.

Nejvyšší migrační zisky s občany Ukrajiny, Slovenska a Vietnamu v úhrnu přetrvávaly i po rozšíření statistiky o cizince s dlouhodobým a přechodným pobytem na území ČR, i když v v případě migrace se Slovenskou republikou, resp. s občany Slovenské republiky²⁸ bylo v některých letech (2001-2002, 2004 a 2010) registrováno saldo záporné.

²⁷Záporné saldo v roce 2001 lze částečně vysvětlit rozšířením definice přistěhovalého a zařazováním přistěhovalých do statistiky až po dosažení délky pobytu 1 rok (ukázalo se však jako problematické a v dalších letech se délka pobytu neuvažovala a zařazování byli všichni cizinci s vízem nad 90 dnů) a novým zákonem o pobytu cizinců platným od 1. 1. 2000.

²⁸Od roku 2005 se ve statistice zahraniční migrace sleduje jen státní občanství stěhujícího se, již ne země přícho-
du/odchodu. Státní občanství se sleduje od roku 1995.

Ze zmíněné trojice zemí měla ČR v roce 2001 kladné saldo pouze s Vietnamem. Od roku 2009 se však ve statistice dle výše salda migrace podle státního občanství stěhující se osoby mezi prvními třemi objevuje také Rusko a v letech 2009-2010 USA. Polsko bylo třetí v roce 2002, Německo v roce 2012²⁹.

V roce 2004 bylo na třetím místě sice ještě stěhování občanů ČR, jejich váha na zahraniční migraci se podstatně snížila hned po rozšíření statistiky o další kategorie cizinců (i když v letech 2010-2012 byla zase o něco vyšší) a od roku 2005 se navíc jejich bilance až na jednu výjimku pohybovala v záporných číslech, zatímco v předcházejících deseti letech byla, opět pouze s odchylkou jednoho roku, kladná a vyšší. Tato statistika je však ovlivněna neúplnou evidencí vystěhovalých.

Téměř pravidelné migrační zisky občanů Ukrajiny, Slovenska a Vietnamu vedly k tomu, že se občané těchto států stali nejpočetnějšími skupinami cizinců s povolením pobytu na území České republiky, resp. nejpočetnějšími se staly cizinci s ukrajinským státním občanstvím (ke dni sčítání v roce 2011 jich bylo sečteno celkem 116,1 tisíce s obvyklým pobytem), druhou nejčetnější skupinou cizinců na našem území jsou v současnosti Slováci (82,3 tisíce) a třetí Vietnamci (52,6 tisíce). Celkové registrované saldo zahraniční migrace v letech 2001-2012 bylo kladné, a to ve výši 346,0 tisíce.

Saldo zahraničního stěhování podle země/státního občanství v letech 1991 až 2012

(první tři země s nejvyšším saldem v daném roce)

Rok	1. místo		2. místo		3. místo	
	stát	počet	stát	počet	stát	počet
podle země příchodu/odchodu						
1991	Slovensko	1866	SSSR	659	Kanada	347
1992	Slovensko	4917	Německo	1466	Kanada	580
1993	Německo	1312	Kanada	412	Švýcarsko	397
1994	Slovensko	4020	Německo	1266	Ukrajina	455
podle státního občanství ¹⁾						
1995	ČR	4 180	Slovensko	2 513	Ukrajina	650
1996	ČR	2 874	Slovensko	2 467	Ukrajina	1 133
1997	Slovensko	2 294	ČR	2 245	Vietnam	1 659
1998	Slovensko	1 905	ČR	1 712	Ukrajina	1 469
1999	ČR	2 087	Slovensko	1 675	Ukrajina	1 583
2000	ČR	2 473	Ukrajina	1 102	Slovensko	917
2001 ²⁾	Slovensko	-5 633	Ukrajina	-1 838	Rusko	-334
2002	Ukrajina	4 962	Vietnam	4 409	Polsko	541
2003	Ukrajina	10 062	Slovensko	5 573	Vietnam	2 649
2004	Ukrajina	11 357	Vietnam	3 687	ČR	1 615
2005	Ukrajina	12 483	Slovensko	8 161	Vietnam	3 489
2006	Ukrajina	12 993	Slovensko	6 152	Vietnam	4 083
2007	Ukrajina	30 902	Slovensko	13 129	Vietnam	11 281
2008	Ukrajina	18 575	Vietnam	13 299	Slovensko	7 007
2009	Ukrajina	8 051	Rusko	4 106	USA	2 454
2010	Rusko	3 670	Ukrajina	3 432	USA	1 673
2011	Slovensko	3 389	Rusko	2 123	Ukrajina	1 889
2012	Slovensko	3 959	Rusko	1 566	Německo	1 050

¹⁾ Státní občanství se sleduje od roku 1995.

²⁾ nejvyšší záporná salda

Z regionálního pohledu byla pro přistěhovalé ze zahraničí (i z hlediska výše salda) před i po zahrnutí cizinců s dlouhodobým a přechodným pobytem do statistiky, nejpřitažlivější Praha. V úhrnu let 2001-2012 do hlavní-

²⁹ Statistika ČSÚ zahraniční migrace je zcela nepochybně ovlivněna i zdrojem dat, kdy v období 01/2009 až 06/2012 byla data o stěhování cizinců přebírána z Informačního systému evidence obyvatel, zatímco v obdobích 2001-2008 a 07/2012 a později z Cizineckého informačního systému ŘSCP.

ho města mířila více jak jedna třetina všech přistěhovalých z ciziny a i saldo zahraniční migrace Prahy představovalo více jak třetinu republikového salda.

Po rozšíření okruhu statisticky sledovaných osob na významu nabyl dále Středočeský kraj, který se stal druhým nejatraktivnějším krajem pro usazování cizinců v ČR.

Atraktivnost jednotlivých krajů byla ale částečně diferencována podle státního občanství migrantů. Např. přistěhovalí s vietnamským státním občanstvím směřovali ze značné části také do Karlovarského a Ústeckého kraje, což úzce souviselo se silným zastoupením a působností této menšiny v tomto regionu. V případě některých ostatních, silněji zastoupených minorit na našem území měla kromě preference Prahy a Středočeského kraje vliv i geografická blízkost, což platilo pro občany Slovenska a Polska. Pro přistěhovalé z Ukrajiny byla v novém století nejčastějším cílem Praha, dále Středočeský kraj následovaný krajem Jihomoravským.

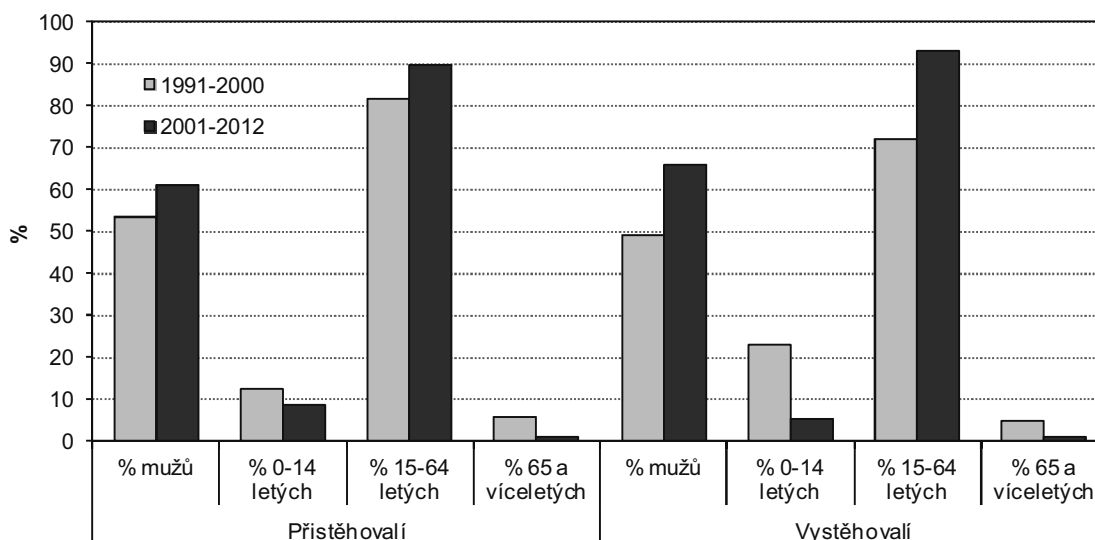
Složení migrantů podle věku v novém století se částečně liší od složení migrantů v 90. letech, kdy se počítaly pouze změny trvalého pobytu, i když v obou případech se jednalo o mladší věkovou strukturu, než měla domácí populace.

Mezi přistěhovalými i vystěhovalými v poslední dekádě minulého století byl oproti přistěhovalým a vystěhovalým v novém století vyšší podíl dětí i seniorů. Zastoupení osob starších 65 let mezi stěhujícími po roce 2000 je minimální (mírně nad 1 %) a odráží pracovní a studijní důvody migrace, které ovlivňují i nižší podíl dětí mezi nimi.

I když většina cizinců, kteří do ČR přicházejí, je v reprodukčním věku, rodiny zde vyjma Vietnamců příliš nezakládají. Počty narozených dětí s jiným než českým občanstvím byly nízké (nejdříve v řádu několika set, v posledních letech až okolo 3 tisíc), i když jejich podíl na celkovém počtu narozených se v čase o něco zvýšil (z necelého jednoho procenta na necelá tři procenta). Zdaleka nejvíce se jednalo o vietnamské děti, dále o děti s ukrajinským a slovenským státním občanstvím.

Z hlediska zastoupení mužů a žen převažovali mezi přistěhovalými i ve výsledném saldu v devadesátých letech i v novém století muži (53, resp. 55 %), když jejich převaha byla mnohem výraznější po roce 2000 (61, resp. 58 %), mezi vystěhovalými v úhrnu za celé období 1991-2000 bylo mírně víc žen (51 %), v dalších letech většina mužů platila i pro vystěhovalé (66 %).

**Průměrné složení zahraniční migrace podle pohlaví a věku (%)
v období 1991-2000 a 2001-2012**

3.8. Vnitřní migrace

Vnitřní migrací se rozumí změna obce trvalého, v případě cizinců od roku 2001 i dlouhodobého a přechodného pobytu. Časová srovnatelnost údajů o objemu vnitřního stěhování a jeho strukturu je limitována územními změnami, okruhem osob zahrnutých do statistik a změnami ve sledování stěhování uvnitř hlavního města Prahy, popř. rovněž Brna a Plzně.

Stěhování v rámci republiky ovlivňuje územní rozmístění obyvatel a jeho strukturu podle věku, vzdělání a dalších demografických a socioekonomických charakteristik. Intenzita vnitřního stěhování, která je ovšem

založena na změnách legislativního pobytu, není ale příliš vysoká, v průměru let 1991-2012 šlo o 23 případů stěhování na 1 000 obyvatel (rozpětí bylo 19-29 případů na 1 000 obyvatel), což znamená stěhování jednou za 43,5 roku, tedy zhruba dvakrát za život.

Pro první polovinu 90. let 20. století byl charakteristický pokles migrační mobility, která zůstala nižší po dalších deset let. Objem vnitřní migrace se snížil z 240 tisíc pohybů ročně (včetně stěhování v rámci Prahy) v letech 1991-1993 na průměrných 205 tisíc v období 1994-2005, když v letech 1996-1997 a 2000 klesl dokonce pod 200 tisíc případů.

Po roce 2005 celkový objem zase rostl, hlavní příčinou byly ale vyšší počty změn bydliště cizinců. Podíl cizinců na objemu vnitřního stěhování dosahoval maxima v letech 2007-2009 (14 %) a to v souvislosti s výrazným vzestupem přistěhovaných cizinců na území ČR. Vzhledem ke své početnosti se nejčastěji jedná o vnitřní migraci občanů Ukrajiny, s větším odstupem následují Vietnamci. Mobilita cizinců v rámci republiky je výrazně vyšší než registrovaná mobilita občanů ČR.

V devadesátých letech, do vzniku nového krajského uspořádání k 1. 1. 2000, tvořilo 55 % celkového objemu stěhování na krátké vzdálenosti, tj. mezi obcemi v rámci okresu včetně stěhování uvnitř hlavního města Prahy. Necelou jednu čtvrtinu představovalo stěhování mezi kraji. Obdobná situace byla i v roce 2000. V dalších letech, resp. do roku 2007 ale rostl podíl stěhování na delší vzdálenosti (na 33 %), poté se naopak snižoval. Zvyšoval se také podíl stěhování na střední vzdálenosti, tj. mezi okresy v rámci jednoho kraje na maximum 17 % v letech 2005-2006.

Podíl vnitřního stěhování se snížil na 50 % v roce 2007, v dalších letech opět mírně vzrostl, až na 55 % v roce 2012. Intenzita stěhování mezi urbanistickými obvody Prahy po roce 1993 až zhruba do roku 2005 klesala či stagnovala (minimum bylo 24 tisíce případů v roce 2003), v období 2006-2010 naopak poměrně rychle rostla, až na více jak 56 tisíc případů stěhování v roce 2010. Na výši přes 50 tisíc pohybů se udržovala od roku 2008. Skutečný pohyb v rámci Prahy, který není založen pouze na úřední změně adresy bydliště, je velmi pravděpodobně ještě vyšší.

Vnitřní stěhování v letech 1991 až 2012

Rok	Celkem včetně stěhování uvnitř Prahy	Z obce do obce v rámci okresu včetně stěhování uvnitř Prahy	Uvnitř Prahy	%	
				stěhování z obce do obce v rámci okresu včetně stěhování uvnitř Prahy	cizinci
1991	244 956 ¹⁾	128 739	27 387 ²⁾	52,5	.
1995	203 877	112 332	31 637	55,1	0,1
2001	204 622	108 323	26 218	52,9	2,9
2002	223 103	114 955	26 035	51,5	4,4
2003	211 487	108 252	24 182	51,2	4,9
2004	216 831	111 841	25 363	51,6	5,4
2005	239 059	121 976	25 371	51,0	7,5
2006	253 416	128 358	28 175 ³⁾	50,7	9,1
2007	295 080	148 932	39 391 ³⁾	50,5	14,5
2008	304 656	159 298	54 585 ⁴⁾	52,3	14,0
2009	287 458	150 591	54 196	52,4	14,5
2010	297 055	157 541	56 360	53,0	12,5
2011	285 220	154 598	53 526	54,2	9,2
2012	285 421	155 455	52 593	54,5	7,7

¹⁾ bez stěhování mezi obvody v Brně a Plzni

²⁾ stěhování mezi správními obvody v Praze, v dalších letech mezi urbanistickými obvody

³⁾ včetně stěhování uvnitř urbanistických obvodů a pouze za občany ČR

⁴⁾ včetně stěhování uvnitř urbanistických obvodů

Na rozdíl od zahraniční migrace, v které jasně převažují muži, je poměr pohlaví mezi osobami stěhujícími se po území ČR více vyrovnaný a naopak mírně převažují ženy. I skladba migrantů dle věku je ve srovnání s osobami stěhujícími se přes hranice republiky vyrovnanější.

Průměrný věk migrantů byl zhruba o 8-9 let nižší než v populaci ČR, byl však v zásadě srovnatelný s průměrným věkem osob migrujících přes hranice státu. Věkový profil obou typů migrace se však do určité míry odlišuje. Kromě shodného vrcholu nacházejícího se v intervalu mezi dvaceti a čtyřiceti lety, se v případě vnitřní migrace jedná o vyšší podíly stěhujících se dětí, zejména v raném věku, a také o vyšší zastoupení osob seniorského věku.

Typickým rysem vnitřní migrace posledních dvaceti let byly suburbanizační procesy v okolí velkých měst, zejména hlavního města Prahy, Brna a Plzně. Praha měla s okresy v jejím nejtěsnějším zázemí (Praha-východ a Praha-západ) záporné saldo již v roce 1992 a v dalších letech se zvyšovalo. Od roku 2007 významný pohyb probíhá ale také přesně opačnými směry. V tomto případě se však mezi stěhujícími vyskytuje vyšší podíl cizinců.

Migrační pohyby mezi Prahou a Středočeským krajem jsou nejsilnějšími proudy vnitřní migrace v České republice a tvoří největší podíl celkového objemu.

Dalšími významnými proudy jsou pohyby z Ústeckého kraje do Prahy, z Ústeckého kraje do Středočeského kraje, z Moravskoslezského a Jihomoravského kraje do Prahy a z Moravskoslezského kraje do kraje Olomouckého a Jihomoravského. Moravskoslezský je krajem se stabilními úbytky obyvatel vnitřním stěhováním od roku 1993.

Zápornou bilanci vnitřního stěhování mělo v úhrnu za období let 1991-2012 také hlavní město Praha, kde se od roku 1994 migrační zisky změnilo v úbytky (s výjimkou let 2002-2003). Vývoj v Praze souvisí s masivní bytovou a individuální výstavbou rodinných domů v příměstských obcích Středočeského kraje. Praha však zaznamenávala výrazné přírůstky zahraniční migrací, které úbytky vnitřním stěhováním zpravidla převyšovaly.

Vnitřním stěhováním každoročně ztrácí také Karlovarský kraj, od roku 2004 také kraj Ústecký. Naopak nejvíce (a nejvýrazněji) je kontinuálně od roku 1992 ziskový Středočeský kraj. Setrvale kladnou bilanci stěhováním v rámci republiky měl ještě Plzeňský kraj.

Suburbanizační tendence, ke konci prvního desetiletí nového století ještě zesílené, dokládá i změna migračních přírůstků/úbytků podle velikosti sídel. Od roku 1995 jsou i nejmenší obce do 500 obyvatel v úhrnu ziskové, a jejich relativní přírůstky vnitřní migrací měly rostoucí trend, i když v posledních dvou letech již mírně klesly. Tyto nejmenší obce ještě na počátku 90. let vykazovaly největší úbytky. Situace se změnila i u největších měst (nad 100 tisíc obyvatel), která od roku 1994 obyvatele ztrácela. Od devadesátých let obce do 5 tisíc obyvatel stěhováním v rámci republiky obyvatele získávaly a naopak obyvatelé ubývali 10tisícovým a větším obcím. Před rokem 1989 měly největší migrační přírůstky města s 20-50 tisíci obyvateli.

3.9. Předpokládaný vývoj obyvatelstva ČR (dle Projekce ČSÚ 2013)

V polovině roku 2013 byla na ČSÚ v reakci na definitivní výsledky sčítání lidu 2011 a nedávný demografický vývoj sestavena nová projekce obyvatelstva České republiky. Byla vypočtena ve třech variantách, nízké, střední a vysoké, přičemž střední varianta vyjadřuje nejpravděpodobnější směr vývoje, krajní varianty jeho možné rozpětí. Tato projekce, stejně jako předcházející projekce Českého statistického úřadu z let 2009 i 2003 (ale i jiných producentů prognóz obyvatelstva ČR) počítala s dalším snižováním hladiny úmrtnosti, v dlouhodobém pohledu s kladným migračním saldem a zvýšením úrovně plodnosti, i když vzestup plodnosti byl tentokrát zanesen pouze do střední a vysoké varianty.

Prognóza budoucího populačního vývoje je přirozeně poplatná době jejího sestavení, nová projekce je v odhadu budoucího vývoje plodnosti méně optimistická než projekce předcházející, která byla sestavována v době výrazného růstu plodnosti a očekávání, že v té době počínající ekonomická krize nebude dlouhodobá, a že ovlivní úroveň plodnosti v ČR pouze krátkodobě.

Od roku 2009 se však růst plodnosti zastavil a ani po čtyřech letech se úroveň plodnosti nevyrovnala její výši z roku 2008. Postupně, avšak ne příliš výrazně, zvyšování úhrnné plodnosti je v nové projekci tedy zakotveno pouze do střední (na 1,56 do roku 2050 s udržení této úrovně do roku 2100) a vysoké varianty (na 1,61 do roku 2050 s udržení této úrovně do roku 2100), nízká varianta odráží možný scénář stabilizace úhrnné plodnosti na výši z roku 2012 (1,45 dítěte na jednu ženu).

Všechny varianty nicméně očekávají další nárůst průměrného věku matek při porodu, a to do roku 2050 oproti stávající hodnotě (29,8 let) o 0,6-1,3 roku v závislosti na variantě.

Oproti tomu další zlepšování úmrtnosti a tím růst naděje dožití byl zanesen do všech variant projekce a bylo počítáno s tím, že k jejímu růstu nejvíce přispěje zlepšení úmrtnosti mužů ve věku nad 60 let, u žen zejména nad 80 let. Výraznější snižování úmrtnosti je očekáváno u mužů. Ve střední variantě projekce je očekáván růst střední délky života ze současných 75,0 roku pro muže a 80,9 let pro ženy o 4,5, resp. 4,2 roku do roku 2030, a dále již pozvolněji o dalších 7,1 a 6,0 roku do konce projekčního období na 86,6 let, u žen na 91,1 let v roce 2100. V nízké variantě je zakomponován nižší růst naděje dožití při narození, a to v horizontu na 84,2 let, resp. 88,8 let, ve vysoké naopak vyšší s cílovou hodnotou 88,4 let a 92,9 let.

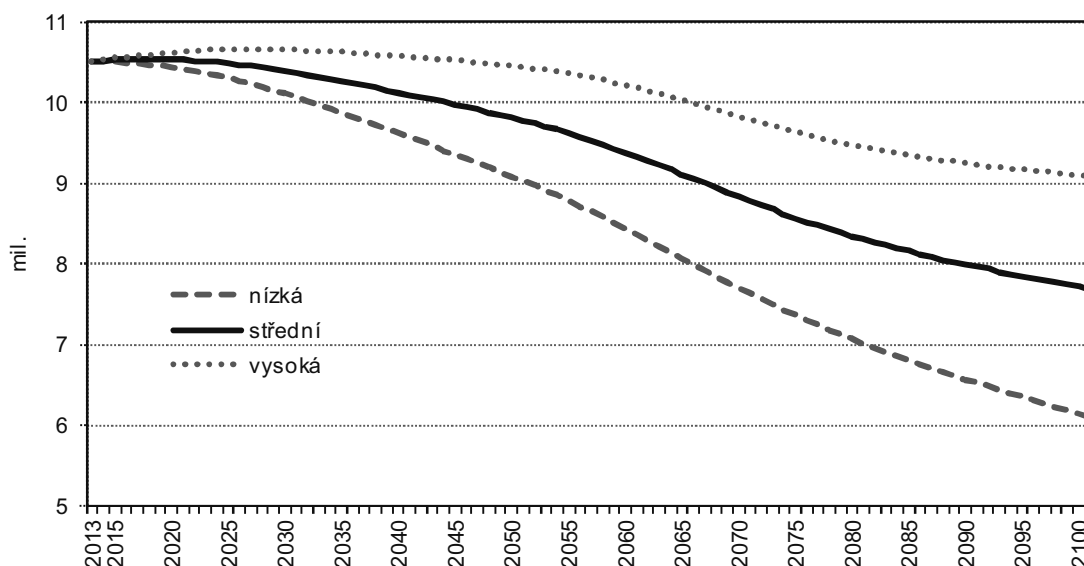
Nejobtížněji předvídatelný je vývoj zahraniční migrace. Ten závisí především na platné legislativě upravující vstup a pobyt cizinců na území naší republiky a na ekonomické situaci u nás, ale i ve zdrojových zemích. Její dosavadní vývoj kromě společného znaku migračního zisku nebyl rovnoměrný, vyznačoval se krátkodobými výkyvy, např. zdvojnásobením salda v letech 2007 a 2008. S Českou republikou jako imigrační zemí počítala i nová projekce, i když stejně jako v případě očekávaného vývoje plodnosti, byl předpoklad již méně optimistický než při projekci z roku 2009. Výsledné saldo zahraniční migrace se ve střední variantě pohybuje od 8,6 tisíce do 17,7 tisíce v horizontu projekce, ve vysoké od 18,6 tisíce do 25,4 tisíce. V nízké variantě se saldo zahraniční migrace v prvních letech projekce pohybuje v záporných číslech, do konce projekce pak vzroste na 10,4 tisíce osob.

Naplní-li se předpoklady budoucího vývoje plodnosti, úmrtnosti a migrace ze střední varianty projekce, bude růst počtu obyvatel ČR po dosažení velikosti 10,54 milionu osob po roce 2018 vystřídán populačním úbytkem.

Podle vysoké varianty bude populační růst trvat o desetiletí déle, nejvyšší počet obyvatel (10,66 milionu) bude v ČR žít na počátku roku 2027. Veškeré přírůstky budou zaznamenány ale díky zahraničnímu stěhování, podle projekce byl rok 2012 totiž posledním rokem, kdy populace České republiky rostla také přirozenou měnou.

Podle nízké varianty začne dlouhodobé snižování početní velikosti populace ČR již od prvního roku projekce, tedy od roku 2013. V horizontu projekce 1. 1. 2101 bude počet obyvatel České republiky o 13-42 % nižší než na jejím prahu. Ze současných 10,52 milionu to znamená pokles na 6,1-9,1 milionu. Nejvýraznější úbytky jsou očekávány v období 2050-2080.

Očekávaný vývoj počtu obyvatel v letech 2013 až 2101 (1.1.)

Počet živě narozených dětí v novém století zřejmě dosáhl svého vrcholu v roce 2008, kdy se narodilo téměř 120 tisíc dětí. V dalších letech roční počty živě narozených dětí klesaly a situace by se neměla měnit až do počátku 30. let tohoto století, kdy by se měly roční počty živě narozených pohybovat ve střední variantě na úrovni 78 tisíc. Následný růst vyvrcholí kolem roku 2040 malou sekundární vlnou porodnosti (85 tis.), která bude ale odrazem vyššího počtu dětí narozených počátkem století. Poté by měl následovat pravidelný pokles (v letech 2060-2075 spíše stagnace) až na roční počty narozených kolem 60 tisíc koncem projektovaného období.

Ani přepokládaný růst naděje dožití nezabrání růstu počtu zemřelých, určující bude především vývoj věkového složení, resp. početnost ročníků ve věku vysoké úrovně úmrtnosti. Zvyšování počtů zemřelých bude tak zrychlené např. ve třicátých letech, kdy věkem nejvyšší úmrtnosti budou procházet silné válečné a pová-

lečné ročníky, nebo koncem padesátých let a v první polovině šedesátých let, kdy ve věku vysoké úmrtnosti budou osoby ze silných generací 70. let minulého století. Kolem roku 2070 by celkový trend růstu počtu zemřelých měl podle střední varianty vrcholit na úrovni okolo 140 tisíc zemřelých. Následný pokles vrátí počty zemřelých na obdobnou úroveň, kterou zaznamenáváme v současné době (106 tisíc osob).

Podstatně se však v následujících desetiletích změní věková struktura obyvatel České republiky. Pokles počtů narozených (v celkovém trendu) povede ke zmenšení počtu a podílu dětí v populaci. Posouvání početně silných ročníků do vyšších věků spolu s předpokládaným prodlužováním délky lidského života bude znamenat zvyšování absolutního i relativního zastoupení osob v seniorském věku.

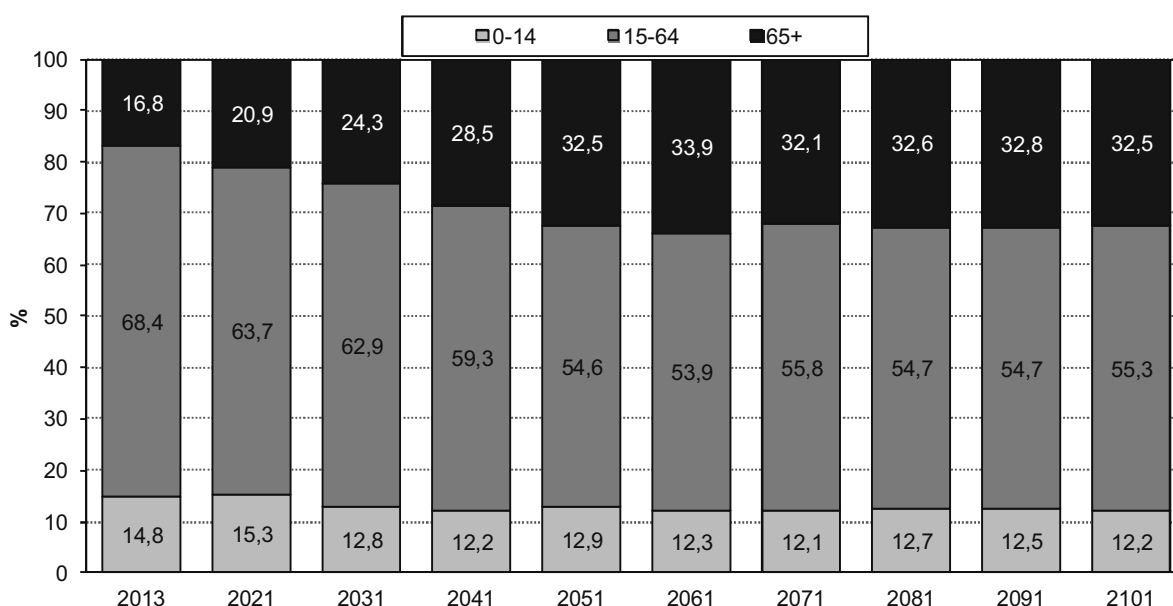
Tato změna, komplexně označitelná jako stárnutí populace, je naprosto jistým znakem budoucího populačního vývoje obyvatelstva České republiky a ve svém významu mnohem důležitějším než vývoj celkového počtu obyvatel.

Počet obyvatel ve věku 65 a více let by měl kulminovat kolem roku 2057, kdy je ve střední variantě očekáván jejich počet (3,2 milionu) téměř dvakrát vyšší než ten současný (1,7 milionu). Do konce prognózovaného období by měl počet seniorů klesnout na 2,5 milionu osob, avšak na počet stále výrazně převyšující současnou úroveň. Relativní zastoupení osob ve věku 65 a více let v populaci se zvýší z dnešní jedné šestiny až na jednu třetinu.

Průměrný věk obyvatel by měl ke konci století narůst ze 41,3 roku z počátku roku 2013 na 49,8 roku (střední varianta). Poroste také index stáří, který vyjadřuje poměr velikosti skupin 65 a víceletých a dětí ve věku do 15 let, a jeho výše z konce roku 2012 byla 113. Dle střední varianty projekce překročí hodnotu 150 již před polovinou 20. let, hranici 200 jen o deset let později. Celou druhou polovinu tohoto století by se měl index stáří pohybovat nad hranicí 250 seniorů na 100 dětí s vrcholem 277 seniorů na 100 dětí k 1. 1. 2063.

Závažné bude zhoršování početní relace mezi ekonomicky aktivní a neaktivní populací. Index ekonomického zatížení porovnávající právě počet osob v ekonomicky neaktivním a aktivním věku poroste, a to ze současných 57 osob ve věku 0-19 a 65 a více let na 100 osob ve věku 20-64 roků až k početnímu vyrovnání velikosti obou složek populace osob od počátku padesátých let (střední varianta projekce). Intenzivní růst indexu nastane v období 2035-2060.

Očekávaný vývoj relativní velikosti základních věkových skupin v letech 2013 až 2101 (1.1.)

S předpokládanými přírůstky obyvatel zahraniční migrací bude narůstat podíl cizinců v populaci. V současné době Česká republika patří mezi evropské země s nižším podílem cizinců v obyvatelstvu (necelých 5 % v populaci s obvyklým pobytem ke dni sčítání 2011).

Budoucí odhad velikosti populace cizinců žijících na území ČR lze nepřímo odhadnout pomocí očekávaného salda migrace. Výsledkem načítání salda za jednotlivé roky celého prognózovaného období ve střední variantě je přírůstek ve výši 1,26 milionu, což představuje 22 % populace ČR k 1. 1. 2101 (9 % k 1. 1. 2051). Část cizinců se však stane občany ČR, část salda také mohou tvořit občané ČR, pokud saldo stěhování občanů ČR bude kladné. Ve skutečnosti lze tak očekávat podíl cizinců o něco nižší, avšak nikoliv podstatně.